

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών:
«Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία»

Διπλωματική Εργασία

**Τραυματική μνήμη και σιωπή:
Η περίπτωση του Νίκου Μαλίκη (1922-1951)
από τον Βόλακα Δράμας**

Λεμονιά Ψαρίδου

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Δέσποινα Ζώτου Παπαδημητρίου

Πάτρα, Ιούνιος 2025

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

**Τραυματική μνήμη και σιωπή:
Η περίπτωση του Νίκου Μαλίκη (1922-1951)
από τον Βόλακα Δράμας**

Λεμονιά Ψαρίδου

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
Δέσποινα Ζώτου Παπαδημητρίου
Καθηγήτρια Πάντειο Πανεπιστήμιο

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:
Ανδρέας Μπουρούτης
Διδάσκων στο ΕΑΠ

Πάτρα, Ιούνιος 2025

*Στον Πέτρο που μου έδωσε το αρχικό έναυσμα
και στην κα Στεργιανή που δεν φοβήθηκε να μιλήσει.*

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει την έννοια της τραυματικής μνήμης και της κοινωνικής σιωπής μέσα από τη μελέτη της ζωής και του θανάτου του Νίκου Μαλίκη, από τον Βόλακα Δράμας, ο οποίος γεννήθηκε το 1922 και εκτελέστηκε το 1951. Ο Μαλίκης, φοιτητής της Νομικής και ενεργό μέλος της Αριστεράς, εξορίστηκε στη Μακρόνησο κατά την περίοδο των εμφύλιων συγκρούσεων, δικάστηκε από το στρατοδικείο Καβάλας ως ανυπότακτος σε καιρό επιστράτευσης και εκτελέστηκε. Η εργασία εστιάζει αφενός στο προσωπικό και πολιτικό του βίωμα, και αφετέρου στον τρόπο με τον οποίο το βίωμα αυτό αποσιωπήθηκε από το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της μεταπολεμικής Ελλάδας.

Με εργαλείο την ιστορική ανάλυση, μαρτυρίες, τοπικά αρχεία και θεωρητικές προσεγγίσεις γύρω από την τραυματική μνήμη, αναδεικνύεται το τραύμα τόσο ως ατομική εμπειρία βίας και απώλειας όσο και ως συλλογικό φορτίο που δύσκολα εγγράφεται στη δημόσια μνήμη. Ο Νίκος Μαλίκης καθίσταται έτσι ένα παράδειγμα «σιωπηλού θύματος», η περίπτωση του οποίου αποτυπώνει την πολιτισμική λήθη που χαρακτήρισε την Ελλάδα του Ψυχρού Πολέμου.

Η εργασία συμβάλλει στη μελέτη της σχέσης μεταξύ ατομικής μαρτυρίας και συλλογικής ιστορίας, φωτίζοντας τις συνέπειες της αποσιώπησης του παρελθόντος στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και της ταυτότητας των τοπικών κοινωνιών.

Λέξεις – Κλειδιά

Αντίσταση, δήλωση μετανοίας, εκτέλεση, Εμφύλιος, εξορία, Κατοχή, κομμουνισμός, Μακρόνησος, μνήμη, σιωπή, σλαβόφωνοι, στρατοδικείο, τραύμα

Traumatic memory and silence: The case of Nikos Malikes (1922-1951) from Volakas, Drama

Lemonia Psaridou

Abstract

This thesis explores the concepts of traumatic memory and social silence through the life and death of Nikos Malikes, from Volakas, Drama, who was born in 1922 and executed in 1951. Malikes, a low student and an active member of the left-wing movement, was exiled to Makronisos during the Greek Civil War, was tried by the Kavala military court as a draft dodger during a time of conscription and was executed. The study focuses both on his personal and political experiences and on the ways those experiences were silenced by the broader social and political context of postwar Greece.

Using historical analysis, testimonies, local archives, and theoretical approaches to traumatic memory, the thesis highlights the trauma not only as a personal experience of violence and loss but also as a collective burden that is often difficult to integrate into public memory. Nikos Malikes thus becomes an example of a "silent victim," whose case illustrates the cultural amnesia that characterized Cold War Greece.

This research contributes to the study of the relationship between individual testimony and collective history, shedding light on the consequences of silencing the past for the formation of historical consciousness and the identity of local communities.

Keywords

Resistance, statement of repentance, execution, Civil war, exile, Occupation, communism, Makronisos, memory, silence, slavophones, military court, trauma

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract.....	vi
Περιεχόμενα.....	vii
Αρκτικόλεξα.....	viii
1. Εισαγωγή.....	9
2. Ιστορική μνήμη και τραύμα.....	5
3. Ο τόπος και ο χρόνος.....	7
4. Οικογένεια και γυμνασιακά χρόνια στη Δράμα, 1922-1939.....	11
5. Στην Αθήνα, 1939-1942.....	15
5.1 Στο 7 ^ο Γυμνάσιο Αρρένων στο Παγκράτι.....	15
5.2 Η εγγραφή στο Πανεπιστήμιο και ο λιμός του 1941-42.....	17
6. Επιστροφή στην Ανατολική Μακεδονία, 1942-1945.....	20
6.1 Σύλληψη από τις βουλγαρικές αρχές.....	20
6.2 Στη Σόφια.....	22
6.3 Λαϊκή Αυτοδιοίκηση Δράμας, Σεπτέμβριος 1944-Μάρτιος 1945.....	23
7. Ξανά στην Αθήνα, 1945-1947.....	28
7.1 Νομική Σχολή και ΕΠΟΝ.....	28
7.2 1947, η αρχή του τέλους.....	38
8. Εξορία.....	42
8.1 Στη Μακρόνησο.....	42
8.2 Στον Άη Στράτη.....	45
9. Τακτικό Στρατοδικείο Καβάλας.....	47
9.1. Η δίκη.....	47
9.2 Καταδικαστική απόφαση και εκτέλεση.....	50
10. Συλλογική μνήμη και σιωπή.....	54
Συμπέρασμα.....	51
Πηγές.....	53

Αρκτικόλεξα

ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία του Κράτους
ΔΣΚ	Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα
ΔΣΕ	Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας
ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΑΜΝ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Νέων
ΕΑΠ	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
ΕΑΟ	Εθνικιστικές Απελευθερωτικές Οργανώσεις
ΕΚΠΑ	Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΕΤΟ	Ειδικό Τάγμα Οπλιτών
ΕΛΑΣ	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΠΕΚ	Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου
ΕΠΟΝ	Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΟΑΜ	Οργανισμός Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου
ΟΚΝΕ	Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαίων Ελλάδας

1. Εισαγωγή

«Είναι εύκολο να σέβεσαι εκείνους που σκέφτονται όπως εσύ,
όμως πρέπει να μάθεις ότι το θεμέλιο της δημοκρατίας
είναι ο σεβασμός σε εκείνους που σκέφτονται διαφορετικά».

José Mujica¹

Η Ανατολική Μακεδονία είναι μία από τις λιγότερο μελετημένες ιστορικά περιοχές της χώρας, σχεδόν αγνοημένη από την επίσημη ιστορία, όπως προβάλλεται τουλάχιστον μέσα από τη σχολική ιστορία και τη βιβλιογραφία. Πρόκειται για μια περιοχή που βρίσκεται στο όριο/σύνορο και ενσωματώθηκε στον εθνικό κορμό μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, αποτελεί κομμάτι των αποκαλούμενων «Νέων χωρών» και η ιστορία της, σε μεγάλο ποσοστό, εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να βρίσκεται στη σκιά.

Το παραπάνω το διαπίστωσα ως δασκάλα όταν, διδάσκοντας στην έκτη δημοτικού Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, ήταν ελάχιστες οι φορές που τα ιστορικά γεγονότα τα οποία μελετούσαμε αφορούσαν στη συγκεκριμένη περιοχή. Το 2017 τοποθετήθηκα στο ορεινό χωριό του Βόλακα στο νομό Δράμας. Για να μπορέσουν οι μαθητές μου να συνδέσουν την ιστορική γνώση με την πραγματικότητα του τόπου τους, προσπάθησα να εντάξω στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας την τοπική ιστορία. Άρχισα, λοιπόν, να ψάχνω στοιχεία και πληροφορίες που θα φώτιζαν την άγνοια των μαθητών μου αλλά και τη δική μου.

Στην αναζήτηση αυτή, σύντομα, αντιλήφθηκα, ότι πέρα από το επίσημο ιστορικό αφήγημα, υπήρχαν ιστορίες που δεν ειπώθηκαν ποτέ ή που ειπώθηκαν από την πλευρά των νικητών. Ιστορίες που έμειναν στο περιθώριο γιατί οι πρωταγωνιστές τους με τις επιλογές τους αμφισβήτησαν τα καθιερωμένα, ενώ οι μάρτυρες των γεγονότων αναγκάστηκαν να σωπάσουν είτε για να επιβιώσουν είτε για να κρύψουν τη δράση κοντινών τους ανθρώπων. Η

¹Εφημερίδα των Συντακτών, https://www.efsyn.gr/kosmos/latiniki-ameriki-karaibiki/459236_sygklonizei-o-emblimatikos-hose-moyhika-pethaino-o (τ.π. 22/3/2025).

παρούσα εργασία εστιάζει σε μια τέτοια ιστορία, που παραμένει ανεξερεύνητη και αναπάντεχα άγνωστη.

Η ερευνητική διαδικασία ξεκίνησε όταν, κατά την ανάγνωση ενός βιβλίου που είχε γραφτεί για τον Βόλακα, από έναν Βωλακιώτη, που είχε διατελέσει πρόεδρος του χωριού, ανακάλυψα τη φωτογραφία ενός νεαρού άντρα που έμοιαζε καταπληκτικά με έναν μαθητή μου. Διαβάζοντας το επίθετο στη λεζάντα της φωτογραφίας, επιβεβαίωσα τη συγγένεια. Χάρηκα, γιατί θα μπορούσα να τη χρησιμοποιήσω για να κινήσω το ενδιαφέρον τόσο το δικό του όσο και των συμμαθητών του. Το κείμενο, ωστόσο, που συνόδευε τη φωτογραφία γέννησε πολλά ερωτηματικά, καθώς παρουσίαζε την ιστορία ενός ανθρώπου, του Νίκου Μαλίκη, που συνελήφθη, φυλακίστηκε, καταδικάστηκε σε θάνατο για ανυποταξία και εκτελέστηκε. Παρά το γεγονός ότι ο συγγραφέας δήλωνε φίλος και συμμαθητής του, δεν έδινε παρά ελάχιστα στοιχεία για τη δράση του Μαλίκη, ενώ ταυτόχρονα ομολογούσε ότι δεν μπορούσε να κατανοήσει την καταδικαστική απόφαση του δικαστηρίου.²

Αποφάσισα να διερευνήσω περαιτέρω το ζήτημα. Αρχικά, ανέθεσα στους μαθητές μου να ρωτήσουν τους γονείς και τους παππούδες τους για το πρόσωπο της φωτογραφίας ζητώντας τους παράλληλα να εστιάσουν στην προθυμία/απροθυμία των πληροφοριοδοτών τους. Τα στοιχεία που προσκόμισαν ήταν ελάχιστα. Αυτό που επανέλαβαν όλοι ήταν ότι επρόκειτο για τον «πιο μορφωμένο άνθρωπο του χωριού» και ότι «μιλούσε πολλές γλώσσες». Μάλιστα, ένας μαθητής μου μετέφερε ότι ο πατέρας του είχε σχολιάσει ότι «αυτές είναι ιστορίες για μεγάλους». Η έλλειψη περαιτέρω στοιχείων ενίσχυσε την περιέργειά μου και με ώθησε να αναζητήσω πληροφορίες στο διαδίκτυο.

Οι πληροφορίες που εντόπισα με έκαναν να συνειδητοποιήσω ότι η αποτύπωση της συγκεκριμένης ιστορίας υπερέβαινε τις δυνατότητές μου, καθώς αφορούσε σε μια ιστορική περίοδο ιδιαίτερα φορτισμένη ιδεολογικά, τη δεκαετία του '40, και σε γεγονότα που τραυμάτισαν το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας. Επιπλέον, τα γεγονότα που περιλάμβανε δεν περιορίζονταν στα στενά τοπικά όρια του Βόλακα και της Δράμας, αλλά είχαν ευρύτερη εθνική και πολιτική διάσταση. Για την πλήρη κατανόηση και σύνθεση αυτού του ιστορικού παζλ, που παρουσίαζε κενά και ασαφή σημεία, ήταν απαραίτητο να αναπτύξω γνώσεις και μεθοδολογίες που δεν διέθετα. Για να καλύψω την έλλειψη αυτή, αποφάσισα να φοιτήσω στο μεταπτυχιακό τμήμα της Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας του ΕΑΠ.

² Κωνσταντίνος Παπαμαρίνος, *Ο Βόλακας και η ιστορία του*, Δράμα, 2006, σελ. 153-154.

Η απόφαση αυτή ήταν καθοριστική, γιατί, εκτός από την απόκτηση πολύτιμων γνώσεων για τη σύγχρονη ελληνική ιστορία, ήρθα σε επαφή με έννοιες όπως το ιστορικό τραύμα, η ιστορική μνήμη και λήθη, η «ιστορία από τα κάτω». Οι έννοιες αυτές αποτέλεσαν τον πυρήνα της ιστορικής μου έρευνας και, συγχρόνως, με βοήθησαν να αντιληφθώ την Ιστορία μέσα από μία άλλη προοπτική, πιο ανθρώπινη και συμπεριληπτική. Επιπλέον, κατανόησα τη σπουδαιότητα των προφορικών μαρτυριών και των αρχειακών πηγών και τη συμπληρωματικότητα που διέπει τη μεταξύ τους σχέση. Αυτή η σχέση ήταν κομβικό σημείο κατά την υλοποίηση της έρευνάς μου, μιας και πολλές από τις προφορικές και γραπτές μαρτυρίες που είχα στη διάθεσή μου επιβεβαιώθηκαν ή διαψεύστηκαν από έγγραφα που εντόπισα σε δημόσια αρχεία. Σημαντικό ρόλο έπαιξε, επίσης, η σχετική με τον Μεσοπόλεμο και τη δεκαετία του 1940 βιβλιογραφία, η οποία συνέβαλε στην κατανόηση του ιστορικοκοινωνικού πλαισίου στο οποίο έζησε ο Νίκος Μαλίκης.

Η παρούσα εργασία εντάσσεται στη βιογραφική προσέγγιση της Ιστορίας και εστιάζει στην πρόσληψη των πολιτικών και ιστορικών συνθηκών μιας συγκεκριμένης εποχής μέσα από τη ζωή και την εμπειρία ενός ανθρώπου. Δεν περιορίζεται στην απλή αφήγηση μιας ατομικής πορείας, αλλά συνιστά τον αφηγηματικό τρόπο με τον οποίο το ατομικό συναντά και αλληλεπιδρά με το συλλογικό. Η ζωή του Νίκου Μαλίκη λειτουργεί ως φακός που φωτίζει όψεις του μεταπολεμικού τραύματος, της βίας και της σιωπής που βίωσε μεγάλο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας κατά τη διάρκεια, αλλά και μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Το ιστορικό υποκείμενο, συνεπώς, λειτουργεί ως φορέας της εποχής του, παρέχοντας τη δυνατότητα μιας διαφορετικής αφήγησης της Ιστορίας πιο προσωπικής και ανθρώπινης, όχι όμως λιγότερο έγκυρης.

Τα κεντρικά ερωτήματα που απασχολούν την εργασία είναι: Ποιο ήταν το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η ζωή και ο θάνατος του Νίκου Μαλίκη; Ποιες ήταν οι διαδικασίες μέσω των οποίων μεταδόθηκε ή αποσιωπήθηκε η μνήμη του στην τοπική κοινότητα και στην οικογένειά του, και τέλος ποιοι μηχανισμοί επηρέασαν τη διατήρηση ή τη διαγραφή αυτής της μνήμης;

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε για την απάντηση των παραπάνω ερωτημάτων στηρίχθηκε στην αναζήτηση στοιχείων σε τοπικά αρχεία του νομού Δράμας –ΓΑΚ και Ληξιαρχείο Κάτω Νευροκοπίου-, στο αρχείο του Διαρκούς Στρατοδικείου Καβάλας, στο Ιστορικό Αρχείο του ΕΚΠΑ, στις προφορικές μαρτυρίες Βωλακιωτών, στις γραπτές μαρτυρίες Μακρονησιωτών

και στον Τύπο της συγκεκριμένης περιόδου. Η δευτερογενής βιβλιογραφία συνέβαλε στην σφαιρική κατανόηση και ερμηνεία των ευρημάτων των αρχείων.

Παράλληλα η παρούσα εργασία αποσκοπεί να εξετάσει αν η περίπτωση του Νίκου Μαλίκη μπορεί να λειτουργήσει ως αντιπροσωπευτικό παράδειγμα για τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο η ελληνική κοινωνία διαχειρίστηκε την τραυματική εμπειρία του Εμφυλίου Πολέμου και των μεταπολεμικών διώξεων, με ιδιαίτερη έμφαση στις έννοιες της σιωπής και της λήθης. Ενδεχομένως, κάποιοι να διαφωνήσουν ή/και να εκφράσουν αντιρρήσεις σχετικά με την απόδοση ή την ερμηνεία των γεγονότων. Ωστόσο, σκοπός της είναι να αποδώσει, όσο το δυνατό πιο τεκμηριωμένα, τη ζωή ενός ανθρώπου που έζησε κατά τη διάρκεια μιας από τις πιο τραυματικές περιόδους της ελληνικής ιστορίας και οδηγήθηκε στην εκτέλεση, επειδή διεκδίκησε χωρίς κανέναν συμβιβασμό το δικαίωμα να σκέφτεται διαφορετικά.

2. Ιστορική μνήμη και τραύμα

Σύμφωνα με το λεξικό της Ψυχολογίας, η μνήμη ορίζεται ως «η ικανότητα κατανόησης και στη συνέχεια εσωτερίκευσης πληροφοριών στις αποθήκες μνήμης με βάση τις διαδικασίες μάθησης, κωδικοποίησης, διατήρησης και στη συνέχεια ανάκτησης και επανενεργοποίησης μιας μνήμης όταν διεγείρεται».³ Πρόκειται για μια ικανότητα που είναι απαραίτητη για τη μάθηση, την εξέλιξη και την επιβίωση του ανθρώπου. Χωρίς αυτήν, δεν είναι δυνατή η οικοδόμηση διαπροσωπικών σχέσεων, οι οποίες αποτελούν τη βάση για τη διαμόρφωση οργανωμένων κοινωνιών, και κατ' επέκταση για την παραγωγή πολιτισμού.

Η σημασία της μνήμης γίνεται εύκολα αντιληπτή στις περιπτώσεις ασθενών με Αλτσχάιμερ, οι οποίοι χάνοντας σταδιακά τη μνήμη τους, ξεχνούν λέξεις, δεξιότητες και πρόσωπα και καταλήγουν να μην μπορούν να λειτουργήσουν σε κανένα επίπεδο. Και αν η μνήμη είναι απαραίτητη για την ατομική ύπαρξη, εξίσου σημαντική είναι για το οργανωμένο σύνολο. Πριν την επινόηση της γραφής οι γνώσεις, η σοφία και η ιστορία των ανθρώπινων κοινοτήτων μεταδίδονταν από γενιά σε γενιά μέσω της προφορικής παράδοσης με βασικό όχημα τους μύθους, τα παραμύθια και τα τραγούδια και κύριο εργαλείο τη μνήμη.

Η μνήμη, ωστόσο, δεν μπορεί να συγκρατήσει απεριόριστο όγκο πληροφοριών. Είναι αδύνατο να θυμόμαστε τα πάντα είτε σε ατομικό είτε σε συλλογικό επίπεδο. Σε αυτό το πλαίσιο προκύπτουν κρίσιμα ερωτήματα: Πώς επιλέγουμε τι θυμόμαστε; Με ποια κριτήρια αξιολογείται το σημαντικό και το ασήμαντο; Θέλουμε να θυμόμαστε όλα όσα συγκρατεί η μνήμη μας; Ποιοι μηχανισμοί άμυνας ενεργοποιούνται όταν η ανάκληση γεγονότων ή/και προσώπων προκαλεί αρνητικά συναισθήματα όπως πόνο, ντροπή, ενοχή, φόβο;

Αν τα παραπάνω ερωτήματα αφορούν στην λειτουργία της προφορικής μνήμης, εξίσου σημαντικοί είναι οι προβληματισμοί που σχετίζονται με τη γραπτή καταγραφή των γεγονότων του παρελθόντος. Ιστορικοί όπως ο Tony Judt εγείρουν το ζήτημα του «ποιος έχει την αρμοδιότητα να αποφασίσει ποια θύματα, ποιες μνήμες θα έπρεπε να έχουν

³ Πανεπιστήμιο Πατρών, Ψηφιακή πλατφόρμα του ευρωπαϊκού έργου "Νευροπαιδαγωγική», Λεξικό Ψυχολογίας, Ορισμός της μνήμης <https://elearn.neuropedagogy.upatras.gr/el/topics/definition-of-memory/> (τ.π. 20/2/2025)

προτεραιότητα».⁴ Ο προβληματισμός αυτός οδηγεί σε περαιτέρω ερωτηματικά σχετικά με το ποιος ορίζει τα κριτήρια επιλογής, κατά πόσο τα κριτήρια αυτά παραμένουν σταθερά στο χρόνο και τέλος αν είναι αρκετή η αφήγηση των «μεγάλων» ηρωικών γεγονότων, για την κατανόηση της ζωής των «μικρών» ανθρώπων.

Η σχέση μεταξύ του ηρωικού και του καθημερινού αποδεικνύεται εξαιρετικά πιο περίπλοκη από ό,τι συνήθως πιστεύεται. Η ανακάλυψη του ηρωικού στο απλό, στο περιθώριο, στη σκιά είναι μια διαδικασία που απαιτεί υπομονή και επιμονή, αλλά, κυρίως, θέλει, πέρα από αυτά που ακούς και διαβάζεις, να αφουγκράζεσαι τις σιωπές, που συχνά είναι πιο αποκαλυπτικές από τα λόγια. Και είναι αυτές οι σιωπές που επιβεβαιώνουν την αίσθηση ότι υπάρχει κάτι σημαντικό που αξίζει τον κόπο να ερευνηθεί, να έρθει στο φως και να μην λησμονηθεί, γιατί, ίσως, έτσι, μπορέσει να επουλωθεί το τραύμα που υποψιάζεσαι ότι εξακολουθεί να υπάρχει.

Κατά τον Paul Ricoeur, η μνήμη «είναι η μήτρα της ιστορίας, ενώ στους αντίποδες της μνήμης και της ιστορίας βρίσκεται η διπλή αρνητική πρόκληση της λήθης. Η λήθη αμφισβητεί τόσο την ιστορία όσο και την μνήμη και μπορεί να αφορά είτε στην ριζική διαγραφή του παρελθόντος είτε στην παραγραφή επίμαχων μνημών που προκαλούν διάσπαση στο κοινωνικό σώμα».⁵

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία, τα τραυματικά γεγονότα που απωθούνται από το συνειδητό δεν εξαλείφονται, εξακολουθούν να βρίσκονται στο ασυνείδητο, στοιχειώνοντας το άτομο, και αποκαλύπτουν έμμεσα την ύπαρξή τους μέσω, κυρίως, της εκδήλωσης ψυχοπαθολογικών συμπεριφορών. Η ίδια διαδικασία παρατηρείται και σε συλλογικό επίπεδο, όταν μια κοινότητα, μέσω της λήθης και της σιωπής, προσπαθεί να κρύψει τα τραυματικά γεγονότα που πλήγωσαν τα μέλη και τη συνοχή της, εμποδίζοντας την ολοκλήρωση της διαδικασίας του πένθους. Τα ανεπίλυτα τραύματα, ωστόσο, όσο και αν παραγκωνίζονται, διεκδικούν την ανάδυσή τους και την κάθαρση. Οι κοινωνίες που αποφεύγουν να αντιμετωπίσουν τις σκοτεινές ιστορικές πτυχές τους και να πενθήσουν γι' αυτές, όσο και αν παρουσιάζουν προς τα έξω μια επίφαση ενότητας, ταλανίζονται από τις δυσλειτουργικές σχέσεις των μελών τους.⁶

⁴ Γιώργος Κόκκινος, Έλλη Λεμονίδου, Βλάσης Αγτζίδης, *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης*, Ταξιδευτής, Αθήνα, 2010, σελ. 14.

⁵ Στο ίδιο, σελ. 31-32.

⁶ Βαγγέλης Καραμανωλάκης, *Ανεπιθύμητο παρελθόν*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2023, σελ. 32-34.

3. Ο τόπος και ο χρόνος

Για να κατανοηθεί η ιστορία ενός ανθρώπου είναι σημαντικό να εξεταστούν ο τόπος καταγωγής του και η χρονική περίοδος στην οποία έζησε και έδρασε. Στην περίπτωση του Νίκου Μαλίκη ο τόπος καταγωγής είναι ένα χωριό στον νομό Δράμας, ο Βόλακας, και η χρονική περίοδος καλύπτει το διάστημα 1922-1951. Τόσο ο τόπος όσο και η συγκεκριμένη χρονική περίοδος αποτελούν ταμπό μέχρι και σήμερα, καθώς αφορούν σε μια περιοχή και σε μια περίοδο της ελληνικής ιστορίας που προκαλούν ρωγμές στο επίσημο εθνικό ιστορικό αφήγημα. Όπως επισημαίνει ο Ερνέστ Ρενάν, «η πεμπτούσια του έθνους βρίσκεται στο ότι τα μέλη του έχουν πολλά κοινά καθώς και το ότι έχουν ξεχάσει πολλά»⁷ ή προσπαθούν να ξεχάσουν πολλά.

Ο Βόλακας είναι ένα ορεινό χωριό χτισμένο στους πρόποδες του όρους Φαλακρό και ο πληθυσμός του αποτελείται αποκλειστικά από ντόπιους. Ο όρος «ντόπιος», στη συγκεκριμένη περιοχή, χρησιμοποιείται από τη μια για να προσδιορίσει τον γηγενή, αυτόν που δεν ήρθε από κάπου αλλού, που ζούσε πάντα στον συγκεκριμένο τόπο, και από την άλλη αναφέρεται στην πολιτισμική και γλωσσική του ετερότητα. Πολιτισμικά η συγκεκριμένη κοινότητα ανέπτυξε μοναδικά ήθη και έθιμα, τραγούδια, χορούς και ενδυμασία, ενώ γλωσσικά χαρακτηριζόταν από τη χρήση σλαβόφωνου ιδιώματος. Επιπλέον, το χωριό βρίσκεται κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα και για δεκαετίες βρισκόταν εντός της Επιτηρούμενης Ζώνης.⁸

Η υπό εξέταση χρονική περίοδος περιλαμβάνει γεγονότα τα οποία συνιστούν τον ορισμό του ιστορικού τραύματος, καθώς αφορούν καταστάσεις που πλήγωσαν τη συλλογική μνήμη και ανάγκασαν τους κατοίκους της περιοχής να αναπτύξουν μηχανισμούς άμυνας μέσω της λήθης και της σιωπής. Τέτοια γεγονότα για την κοινότητα του Βόλακα ήταν αρχικά η προσπάθεια που κατέβαλε το ελληνικό κράτος προκειμένου να επιτευχθεί η γλωσσική

⁷ Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997, σελ. 26.

⁸ Οι παραμεθόριες περιοχές, στις οποίες το Καθεστώς Μεταξά κατασκεύασε οχυρά, εντάχθηκαν σύμφωνα με τον αναγκαστικό νόμο 376/1936 «περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων» σε καθεστώς επιτήρησης. Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών εφοδιάστηκαν με ειδική ταυτότητα και η είσοδος στην Επιτηρούμενη Ζώνη για τους υπόλοιπους ήταν δυνατή μόνο με τη χορήγηση σχετικής άδειας. Όλες οι σλαβόφωνες περιοχές της Βόρειας Ελλάδας, συμπεριλαμβανομένου και του Βόλακα, βρίσκονταν υπό επιτήρηση μέχρι τη Μεταπολίτευση. Στο Τάσος Κωστόπουλος *Απαγορευμένη Γλώσσα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2008, σελ. 175.

αφομοίωση των σλαβόφωνων της Μακεδονίας, με αποκορύφωμα την αυταρχικότητα και τη βία του μεταξικού καθεστώτος απέναντι στη γλωσσική και πολιτισμική τους ετερότητα, και στη συνέχεια η Κατοχή και η Αντίσταση, ο Εμφύλιος και η κατ' επίφαση δημοκρατία που ακολούθησε.

Η περιοχή του νομού Δράμας, όπως και όλη η Μακεδονία, ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος το 1913 μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913. Η πληθυσμιακή και γλωσσική ανομοιογένεια των κατοίκων της αποτυπώνεται στις απογραφές που πραγματοποιήθηκαν τόσο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα όσο και στις αρχές του 20^{ου} και στις οποίες ο διαχωρισμός του πληθυσμού γινόταν με βάση θρησκευτικά, εθνοτικά και γλωσσικά κριτήρια. Σύμφωνα με τον θρησκευτικό διαχωρισμό ο πληθυσμός διακρινόταν σε μουσουλμάνους, χριστιανούς και εβραίους. Οι χριστιανοί με τη σειρά τους διακρινόταν σε Εξαρχικούς και Πατριαρχικούς, ενώ συγχρόνως υπήρχε και γλωσσικός διαχωρισμός μεταξύ σλαβόφωνων και ελληνόφωνων.⁹

Στον Βώλακα το 1886 κατοικούσαν 100 Έλληνες, 200 σλαβόφωνοι Έλληνες και 450 σλαβόφωνοι σχισματικοί, ενώ το 1910 ο πληθυσμός του απαρτιζόταν από 200 Έλληνες, 750 μουσουλμάνους και 210 σλαβόφωνους σχισματικούς.¹⁰ Τα στοιχεία αυτά, καταδεικνύουν την αριθμητική υπεροχή των σλαβόφωνων. Η υπεροχή αυτή θεωρήθηκε απειλητική για τη συνοχή του ελληνικού κράτους. Απειλή που λάμβανε ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις εξαιτίας των επεκτατικών βλέψεων της Βουλγαρίας, που διεκδικούσε την περιοχή της Μακεδονίας έχοντας ως βασικό επιχείρημα τη σλαβοφωνία μεγάλου μέρους του πληθυσμού της.¹¹

Σε αντίθεση με τη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία, όπου οι σλαβόφωνοι αποκαλούνταν Σλαβομακεδόνες, στην Ανατολική Μακεδονία οι σλαβόφωνοι (αυτό)προσδιορίζονταν ως Βούλγαροι.¹² Προφορικές μαρτυρίες Βωλακιωτών αναφέρουν τη διαίρεση των κατοίκων του χωριού σε Έλληνες και Βούλγαρους και τη μετακίνηση οικογενειών στη Βουλγαρία,¹³ χωρίς να μπορούν να προσδιορίσουν την ακριβή χρονική στιγμή, ενδεχομένως το 1913 με τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων ή το 1919 με τη Συνθήκη του Νεϊγύ και την ανταλλαγή

⁹ Τάσος Κωστόπουλος, ο.π., σελ. 23-27.

¹⁰ Βασίλειος Πασχαλίδης, *Η Δράμα 7000 χρόνια*, Δράμα, 1997, σελ.154.

¹¹ Ραϋμόνδος Αλβανός, Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες, κράτος και πολιτικές ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου, Αθήνα, Επίκεντρο, 2022, σελ. 38-39.

¹² Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός εικοστός αιώνας*, Αθήνα, Πόλις, 2019, σελ. 138.

¹³ Προφορική μαρτυρία, ΕΣ, 28/11/2024.

πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας.¹⁴ Πιο ξεκάθαρη είναι η συλλογική μνήμη για τον εκπατρισμό σαράντα οικογενειών με τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.¹⁵

Μετά την απομάκρυνση μεγάλου μέρους του πληθυσμού, οι εναπομείναντες κάτοικοι συνέχισαν να διαχωρίζονται σε Έλληνες και Βούλγαρους. Είναι χαρακτηριστικές οι δηλώσεις ηλικιωμένων γυναικών του χωριού. Η ΜΠ μου ανέφερε ότι ο παππούς της ήταν «Βούλγαρος δάσκαλος»¹⁶. Η ΕΣ θυμάται τη μητέρα της να λέει: «είμαι από βουλγάρικο σπίτι, αλλά σε Βούλγαρο δεν δίνω κορίτσι».¹⁷ Σε διευκρινιστική ερώτηση σχετικά με το ποιους αποκαλούσαν «Βούλγαρους», και οι δύο απάντησαν ότι αναφέρονταν σε συγχωριανούς τους που είτε κάποτε ανήκαν στην Εξαρχία είτε βουλγαρογράφηκαν την περίοδο 1941-1944.¹⁸

Η μετάβαση από την πολυπολιτισμικότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην ομοιογένεια του εθνικού κράτους ήταν μια δύσκολη και τραυματική, διαδικασία για τους πληθυσμούς της Μακεδονίας. Μετά την «ήπια» προσπάθεια της περιόδου 1924-1935 για ενσωμάτωση των σλαβόφωνων, ακολούθησε η περίοδος της δικτατορίας του Μεταξά κατά την οποία οι κάτοικοι των βόρειων συνόρων αντιμετωπίστηκαν με ιδιαίτερη σκληρότητα εξαιτίας της γλωσσικής τους ετερότητας¹⁹.

Ο Μεταξάς επικαλούμενος την άμυνα της χώρας επέβαλε τον Αναγκαστικό Νόμο «περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων» και έθεσε σε καθεστώς επιτήρησης τις παραμεθόριες περιοχές δημιουργώντας έτσι ένα εσωτερικό σύνορο εντός της χώρας κατά μήκος όλων των βορειοανατολικών, βόρειων και βορειοδυτικών συνόρων. Οι σλαβόφωνοι της Επιτηρούμενης Ζώνης στην περιοχή της Δράμας αντιμετωπίστηκαν ως επικίνδυνοι όχι για κάποια πράξη τους αλλά ως εν δυνάμει εσωτερικοί εχθροί.²⁰

Στην ελληνική ιστοριογραφία η Επιτηρούμενη Ζώνη της Ανατολικής Μακεδονίας αποτελεί τον μεγάλο άγνωστο. Οι μελέτες που έχουν κυκλοφορήσει επικεντρώνονται, κυρίως, στη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία. Το μόνο έργο που έχει ως αποκλειστικό θέμα τη συγκεκριμένη περιοχή είναι το βιβλίο *Επιτηρούμενες Ζωές* της Μαρίκας Ρόμπου-Λεβίδη. Πρόκειται για μια εθνογραφική προσέγγιση των χωριών, συμπεριλαμβανομένου και του

¹⁴ Λιάκος, ο.π., σελ. 139-140.

¹⁵ Παπαμαρίνος, ο.π. σελ.141.

¹⁶ Προφορική μαρτυρία ΜΠ, 4/10/2024.

¹⁷ Προφορική μαρτυρία ΕΣ, 28/11/2024.

¹⁸ Προφορικές μαρτυρίες ΕΣ και ΜΠ, ο.π.

¹⁹ Λιάκος, ο.π. σελ. 140-141.

²⁰ Μαρίκα Ρόμπου-Λεβίδη, *Επιτηρούμενες Ζωές*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2017, σελ. 44-45.

Βόλακα, της Επιτηρούμενης Ζώνης της Δράμας και των Σερρών μέσα από τον χορό και το τραγούδι των κατοίκων τους.

Σύμφωνα με τη Ρόμπου-Λεβίδη, ο Βόλακας αποτελεί μια πολύ ιδιαίτερη περίπτωση. Πρόκειται για ένα χωριό ντόπιων στο οποίο δεν εγκαταστάθηκαν προσφυγικοί πληθυσμοί, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα χωριά της περιοχής που εποίκιστηκαν από Πόντιους μετά τη μετακίνηση των ντόπιων κατοίκων τους, εθελούσια ή καταναγκαστική, προς τη Βουλγαρία.²¹ Συγχρόνως, είναι ένα χωριό που ξεχωρίζει για την επιμονή στην οικοδόμηση μιας δημόσιας εικόνας που προάγει την ελληνικότητα των κατοίκων του. «Αποτελεί μια αξιοσημείωτη περίπτωση ντόπιου χωριού που σε συλλογικό επίπεδο επιμένει στη διατήρηση και την προβολή μιας απροσδιόριστης ή ανομολόγητης ιδιαιτερότητας –που βέβαια συνδέεται με την ιδιότητα του ντόπιου– τακτοποιημένης κάτω από μια πολύ έντονη ομπρέλα ελληνικότητας».²²

Στον Βόλακα το διακύβευμα της ελληνικότητας ήταν πάντα κρίσιμο. Όσοι κάτοικοί του, μετά τις τρεις βουλγαρικές κατοχές του 1912-1913, 1916-1918 και 1941-1944, επέλεξαν να παραμείνουν στον τόπο τους, είχαν αποφασίσει να ευθυγραμμιστούν με την εθνική πολιτική της φαντασιακής ομοιογένειας. Κατά την περίοδο του Εμφυλίου η απόφαση αυτή πήρε τη μορφή αντίθεσης σε όλες τις δυνάμεις που πολεμούσαν ενάντια στο κατεστημένο κράτος, και συγχρόνως εξηγεί γιατί ο ΕΛΑΣ και ο ΔΣΕ, δεν βρήκαν στήριξη στον Βόλακα, αλλά και γιατί μεγάλο μέρος του πληθυσμού στήριξε τις εθνικιστικές ανταρτικές ομάδες του ποντιακής καταγωγής Αντών Τσαούς.²³

Μέσα σε αυτό το κλίμα γεννήθηκε και έδρασε ο Νίκος Μαλίκης. Με τις πολιτικές επιλογές του αμφισβήτησε το αφήγημα που προσπάθησε να οικοδομήσει μεγάλη μερίδα των συγχωριανών του ευθυγραμμιζόμενη με το εθνοκεντρικό αφήγημα της ομοιογένειας που επέβαλε το επίσημο ελληνικό κράτος. Την αμφισβήτηση αυτή δεν του τη συγχώρησαν ούτε σε τοπικό ούτε σε κεντρικό επίπεδο.

²¹ Αλβανός, ο.π. σελ. 33-34.

²² Στο ίδιο, σελ. 65.

²³ Στο ίδιο, σελ. 65-67

4. Οικογένεια και γυμνασιακά χρόνια στη Δράμα, 1922-1939

Ο Νίκος Μαλίκης ήταν παιδί του Μεσοπολέμου. Γεννήθηκε το 1922²⁴ στον Βόλακα από γονείς κτηνοτρόφους. Ο πατέρας του, Κωνσταντίνος, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, άλλαξε το επίθετό του από Στάικος σε Μαλίκης. Υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές τόσο για τους λόγους αυτής της αλλαγής όσο και για τη σημασία του νέου επιθέτου. Σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή, αιτία της αλλαγής ήταν τα προβλήματα που δημιουργούσε η συνωνυμία του με άλλο κάτοικο του χωριού.²⁵ Η δεύτερη εκδοχή αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος άλλαξε το επίθετό του για να αποφύγει τη στράτευσή του κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία.²⁶ Η δεύτερη αυτή εκδοχή, ωστόσο, τίθεται υπό αμφισβήτηση λόγω της ηλικίας του, καθώς ως ημερομηνία γέννησής του αναφέρεται το 1867²⁷ και επομένως το 1919 ήταν 52 ετών και επομένως πολύ μεγάλος για να επιστρατευτεί.

Για την πιθανή σημασία του νέου επιθέτου υπάρχουν επίσης δύο διαφορετικές εκδοχές. Η πρώτη αναφέρει ότι ήταν παρατσούκλι που στο ντόπιο ιδίωμα σήμαινε τον φιλάσθενο, τον μικροκαμωμένο.²⁸ Η δεύτερη αναφέρει κάτι τελείως διαφορετικό, με το Μαλίκης να βγαίνει από την τούρκικη λέξη malik, που σημαίνει ο δυνατός, ο αρχηγός μιας ομάδας, ο ιδιοκτήτης.²⁹ Αυτή η δεύτερη ερμηνεία του επιθέτου, νομίζω, ότι ευσταθεί περισσότερο, καθώς ο Κωνσταντίνος Μαλίκης ήταν ο πλουσιότερος κτηνοτρόφος του χωριού.³⁰ Ενδεικτικό του πλούτου του ήταν το γεγονός ότι είχε διακόσια κεσέμια, αρσενικά ευνουχισμένα ζώα στα οποία κρεμούσαν κουδούνια, που τα είχαν μόνο για να ακούν τον ήχο των κουδουνιών, «για το κέφι τους», όπως μου εξήγησε ο ΓΣ.³¹

Είναι πολύ ενδιαφέρον, πάντως, πώς για έναν άνθρωπο που, κατά κοινή ομολογία, «ήταν πολύ καλός και βοηθούσε με τη γενναιοδωρία του τους συγχωριανούς του»,³² κυκλοφόρησαν

²⁴ Ληξιαρχείο Δήμου Κάτω Νευροκοπίου, ανενεργή οικογενειακή μερίδα 2698.

²⁵ Προφορική μαρτυρία ΧΜ, 10/10/2024.

²⁶ Προφορική μαρτυρία ΑΜ, 23/1/2025.

²⁷ Ληξιαρχείο Δήμου Κάτω Νευροκοπίου ο.π.

²⁸ Προφορική μαρτυρία ΜΠ, 4/10/2024.

²⁹ Προφορική μαρτυρία ΑΜ, 23/1/2025.

³⁰ Παπαμαρίνος, ο.π., σελ. 151.

³¹ Προφορική Μαρτυρία ΓΣ, 23/1/2025.

³² Παπαμαρίνος, ο.π. σελ. 151.

φήμες που στην ουσία τον υποτιμούσαν σε επίπεδο εξωτερικής εμφάνισης και παράλληλα άφηναν υποψίες για τον πατριωτισμό του. Πιθανές εξηγήσεις θα μπορούσαν να είναι ο φθόνος των συγχωριανών του για την οικονομική του κατάσταση, το γεγονός ότι μιλούσε μόνο το ντόπιο σλάβικο ιδίωμα,³³ αν και δεν βουλγαρογράφηκε, αλλά και οι πολιτικές επιλογές του μικρότερου γιου του.

Ο Κωνσταντίνος παντρεύτηκε το 1908 τη Μαρία Γκουρμπέτη και απέκτησαν πέντε παιδιά από τα οποία έζησαν τα τρία, ο Θανάσης γεννημένος το 1914, η Δήμητρα το 1919 και ο Νίκος το 1922.³⁴ Τον Θανάση, σύμφωνα με αφηγήσεις των παιδιών του, τον έστειλε ο πατέρας του να μάθει ράφτης. Στη συνέχεια παντρεύτηκε το 1931 τη Δήμητρα Γαϊδατζή και απέκτησαν πέντε παιδιά, τον Αναστάσιο, τον Κωνσταντίνο, τον Γιώργο, τον Δημήτρη και τη Μαρία.³⁵ Το κορίτσι της οικογένειας, η Δήμητρα, παντρεύτηκε το 1941³⁶ αλλά, με τη λήξη του πολέμου και της βουλγαρικής κατοχής το 1944, εγκατέλειψε μαζί με τον άντρα της τον Βώλακα, εγκαταστάθηκε στη Σερβία ή τη Βουλγαρία και πιθανότατα έχασε την ελληνική ιθαγένεια. Τα εγγόνια του Θανάση θυμούνται ότι η αδελφή του παππού τους επισκέφτηκε τον Βώλακα το 1998 λίγες μέρες μετά την κηδεία της νύφης της Δήμητρας και λίγο πριν τον δικό της θάνατο.³⁷

Ο Νίκος, το καμάρι του πατέρα του, ήταν σύμφωνα με όλες τις μαρτυρίες ένας πολύ έξυπνος άνθρωπος. Αφού τελείωσε το δημοτικό σχολείο του χωριού, ο πατέρας του τον έστειλε να φοιτήσει στο Γυμνάσιο Αρρένων στην πόλη της Δράμας, το 1934 ή το 1935. Η φοίτησή του στο γυμνάσιο και η διαμονή του στην πόλη της Δράμας συνέπεσε με την εκδήλωση σημαντικών γεγονότων που προκάλεσαν μεγάλες αναταραχές και πιθανόν να επηρέασαν την πολιτική σκέψη του έφηβου Νίκου Μαλίκη.

Τον Μάρτιο του 1935 ο προσφυγικός πληθυσμός της πόλης, η 7η Μεραρχία της Δράμας και το Δ' Σώμα Στρατού στήριξαν το βενιζελικό κίνημα που εκδηλώθηκε στην Αθήνα. Η καταστολή του κινήματος από την κυβέρνηση είχε ως αποτέλεσμα τον αεροπορικό βομβαρδισμό της Δράμας, τη διαπόμπευση, καθαίρεση και φυλάκιση πολλών στρατιωτικών, την εκτέλεση του διοικητή της 9^{ης} Μεραρχίας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, Μιχαήλ

³³ Προφορική μαρτυρία ΑΜ, 12/2/2025.

³⁴ Ληξιαρχείο Δήμου Κάτω Νευροκοπίου, ο.π.

³⁵ Ληξιαρχείο Δήμου Κάτω Νευροκοπίου, ανενεργή οικογενειακή μερίδα 2699.

³⁶ Στο ίδιο.

³⁷ Προφορική μαρτυρία ΔΓ και ΠΜ στις 30/1/2025

Κοιμήση, και την ολοκληρωτική καταστροφή των γραφείων της τοπικής φιλοβενιζελικής εφημερίδας *Θάρρος*.³⁸

Έναν χρόνο αργότερα, στις 2 Μαΐου του 1936, 4.500 καπνεργάτες και καπνεργάτριες της περιοχής συμμετείχαν μαζικά στην απεργία που είχε προκηρυχθεί στις 29 Απριλίου με κέντρο τη Θεσσαλονίκη. Η βίαιη καταστολή της απεργίας στη Θεσσαλονίκη στις 9 Μαΐου οδήγησε στη διοργάνωση πολιτικού μνημόσυνου στη Δράμα με τη συμμετοχή 10.000 κατοίκων της περιοχής.³⁹ Την ίδια χρονιά, μετά την επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος του Ι. Μεταξά, διοργανώθηκε στις 16 Νοεμβρίου στην κεντρική πλατεία της πόλης καύση βιβλίων.⁴⁰

Στο μητρώο μαθητών του Γυμνασίου Αρρένων Δράμας εντοπίστηκε εγγραφή του Νίκου στην Δ' τάξη του κλασικού Γυμνασίου τη σχολική χρονιά 1938-1939. Σύμφωνα με το ίδιο αρχείο, τη χρονιά αυτή η διαγωγή του ήταν κοσμία, οι βαθμοί του οριακά προβιβάσιμοι και λόγω πολλών απουσιών ζητήθηκε η επανεξέτασή του τον Σεπτέμβριο. Σε υποσημείωση που υπάρχει βεβαιώνεται η επανεξέταση και ο προβιβασμός του. Για τις σχολικές χρονιές, ωστόσο, 1939-40 και 1940-41 δεν βρέθηκε η εγγραφή του στο συγκεκριμένο μητρώο, το οποίο, εξαιτίας της βουλγαρικής κατοχής, μεταφέρθηκε το 1941 από καθηγητές του σχολείου στη Θεσσαλονίκη και επαναπατρίστηκε στη Δράμα το 1945.⁴¹

Τα στοιχεία σχετικά με την επίδοση, τη διαγωγή και τον μεγάλο αριθμό απουσιών του δημιουργούν πολλά ερωτηματικά σε συνδυασμό με μαρτυρίες ότι λόγω της σλαβόφωνης καταγωγής του υπέστη πολλές διακρίσεις και κακομεταχείριση κατά τη φοίτησή του στο γυμνάσιο.⁴² Το αυταρχικό κλίμα που επικρατούσε στην εκπαίδευση το 1938 αποτυπώνεται σε δημοσίευση αποσπάσματος της ομιλίας του Επιθεωρητή της Ζ' Εκπαιδευτικής Περιφέρειας, κ. Κοτρώνη, στη δραμινή εφημερίδα *Φάρος*, «επί τη ενάρξει των μαθημάτων». Ο επιθεωρητής απευθυνόμενος στους μαθητές του γυμνασίου, τους προειδοποιούσε: «Εάν

³⁸ Δημήτρης Σφακιανάκης, «3-12 Μαρτίου 1935: Η Δράμα σε επαναστατικό παραλήρημα» μέρος Β, Πύλη της Δράμας, <https://www.pylidramas.gr/3-12-%ce%bc%ce%b1%cf%81%cf%84%ce%af%ce%bf%cf%85-1935-%ce%b7-%ce%b4%cf%81%ce%ac%ce%bc%ce%b1-%cf%83%ce%b5-%ce%b5%cf%80%ce%b1%ce%bd%ce%b1%cf%83%cf%84%ce%b1%cf%84%ce%b9%ce%ba%cf%8c-%cf%80%ce%b1%cf%81-2/> (τ.π. 20/3/2025).

³⁹ Εφ. *Θάρρος*, 14/5/1936.

⁴⁰ Γεωργία Πακάλη, «Η καύση κομμουνιστικών εντύπων στην πλατεία Ελευθερίας, Νοέμβριος 1936», Πύλη της Δράμας, <https://www.pylidramas.gr/%ce%b7-%ce%ba%ce%b1%cf%8d%cf%83%ce%b7-%ce%ba%ce%bf%ce%bc%ce%bc%ce%bf%cf%85%ce%bd%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%b9%ce%ba%cf%8e%ce%bd-%ce%b5%ce%bd%cf%84%cf%8d%cf%80%cf%89%ce%bd-%cf%83%cf%84%ce%b7%ce%bd-%cf%80/> (τ.π. 21/3/2025).

⁴¹ ΓΑΚ Δράμας, Μητρώο Μαθητών Γυμνασίου Αρρένων Δράμας.

⁴² Προφορική Μαρτυρία ΓΤ, 23/1/2025.

υπάρχει κανείς από εσάς – μολονότι δεν φαντάζομαι – ο οποίος να μην πιστεύει εις τα ιδανικά της Θρησκείας, Πατρίδος και Οικογενείας, αυτός δεν έχει θέση εδώ».⁴³

Στον Βώλακα τα ανήσια του θυμούνται ότι ο πατέρας Μαλίκης είχε προσλάβει δάσκαλο που ερχόταν στο σπίτι και έκανε μαθήματα στον Νίκο, ο οποίος είχε ένα δωμάτιο γεμάτο βιβλίο στο οποίο κλεινόταν και διάβαζε και ότι «δεν τον έστελναν σε άλλες δουλειές».⁴⁴ Δυστυχώς, δεν έχουν σωθεί τα αρχεία του Δημοτικού Σχολείου πριν το 1948 ούτε το πλήρες αρχείο του Γυμνασίου Αρρένων Δράμας, ώστε να μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για το κατά πόσο το μαθητικό προφίλ του μπορεί να οφείλεται στις πολιτικές συνθήκες της εποχής και την απαγόρευση του σλαβόφωνου ιδιώματος και για το αν στα στοιχεία της σχολικής χρονιάς 1938-1939, αποτυπώνεται η πραγματική ακαδημαϊκή του εικόνα.

Στο ερώτημα «πού ολοκλήρωσε τις γυμνασιακές του σπουδές ο Νίκος Μαλίκης», γραπτές μαρτυρίες που είχα στη διάθεσή μου έδιναν τις εξής απαντήσεις: «Επειδή, καταγόταν από Μακεδόνες γονείς, το μεταξικό καθεστώς τον διέγραψε από το γυμνάσιο και τον εξόρισε στο Τσοτύλι».⁴⁵ Η ίδια μαρτυρία καταγράφεται σε άρθρο του Μανώλη Διπλού στη δραμινή εφημερίδα *Θάρρος* τον Φεβρουάριο του 1981.⁴⁶ Σε επικοινωνία μου με τον γυμνασιάρχη του Γυμνασίου του Τσοτυλίου δεν μπόρεσα να επιβεβαιώσω τον παραπάνω ισχυρισμό, επειδή δεν στάθηκε δυνατό να βρεθούν τα σχολικά αρχεία της περιόδου 1939-1941. Εξίσου άκαρπη ήταν η αναζήτηση στα σχολικά αρχεία των ΓΑΚ Κοζάνης και Γρεβενών.

Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δόθηκε μέσα από άλλη πηγή. Ήταν μια απάντηση αναπάντεχη, αλλά συγχρόνως έδινε μια πιθανή εξήγηση στο πώς ο Νίκος Μαλίκης μυσήθηκε στην Αριστερά, στο πώς «μπλέχτηκε», σύμφωνα με τους συγχωριανούς του, με τον κομμουνισμό. Μαρτυρίες που αναφέρονταν στη φοίτησή του στη Νομική Αθηνών, οδήγησαν την έρευνα στο Ιστορικό Αρχείο του ΕΚΠΑ. Εκεί εντοπίστηκαν η καρτέλα εγγραφής του και ο ατομικός φοιτητικός του φάκελος. Στην καρτέλα εγγραφής του σημειώνεται ως γυμνάσιο αποφοίτησης το 7^ο Γυμνάσιο Αρρένων Αθηνών,⁴⁷ το οποίο βρισκόταν στο Παγκράτι. Το στοιχείο αυτό προσέδωσε νέα διάσταση, που αγνοούσε παντελώς ο μικρόκοσμος του Βώλακα, στην ιστορία του Νίκου Μαλίκη.

⁴³ Εφ. *Φάρος*, 2/10/1938.

⁴⁴ Προφορική μαρτυρία ΔΜ και ΙΜ, 27/2/2025.

⁴⁵ Νικόλαος Κόκκας, Νικόλαος Κωνσταντινίδης, *Λαϊκά Παραμύθια και Ιστορία του Βώλακα Δράμας*, Θεσσαλονίκη, Σταμούλη, 2006, σελ. 38.

⁴⁶ Εφημ. *Θάρρος*, Μανώλης Διπλός, «Καθαρή δολοφονία», Δράμα, 11/2/1981.

⁴⁷ Ιστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ, καρτέλα εγγραφής Νικόλαου Μαλίκη.

5. Στην Αθήνα, 1939-1942

5.1 Στο 7^ο Γυμνάσιο Αρρένων στο Παγκράτι

Ο λόγος για τον οποίο ο Νίκος Μαλίκης βρέθηκε στην Αθήνα το φθινόπωρο του 1939 και ξεκίνησε τη φοίτησή του στο 7^ο Γυμνάσιο Αρρένων στο Παγκράτι παραμένει ασαφής, καθώς δεν υπάρχουν μαρτυρίες. Η συγκεκριμένη πληροφορία ήταν άγνωστη για όλους και έτσι τα κίνητρα της μετάβασής του στην πρωτεύουσα παραμένουν εικασίες. Ίσως, το κλίμα στο Γυμνάσιο Αρρένων Δράμας, μετά την ανάληψη του Υπουργείου Παιδείας από τον ίδιο τον Μεταξά τον Νοέμβριο του 1938⁴⁸ να επιδεινώθηκε για τους σλαβόφωνους μαθητές και ο νεαρός Βωλακιώτης να αναγκάστηκε να αλλάξει σχολικό περιβάλλον.⁴⁹

Ίσως, πάλι, να συνέβαλε στην αλλαγή αυτή ο Νίκος Νικολαΐδης ο οποίος, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιου του ΠΝ, εκτελούσε χρέη κηδεμόνα για τον Νίκο κατά τη διάρκεια της φοίτησής του στο Γυμνάσιο της Δράμας. Σε ερώτησή μου γιατί συνέβη αυτό, μου απάντησε: «επειδή ο Κωνσταντίνος Μαλίκης ήταν αγράμματος».⁵⁰ Η απάντηση αυτή, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο πατέρας Μαλίκης δεν μιλούσε ελληνικά, να αιτιολογεί την ανάγκη ενός ατόμου που να ήταν σε θέση να επικοινωνεί με τη διεύθυνση και τους καθηγητές του σχολείου. Ο Νικολαΐδης, ήταν ο άνθρωπος που μπορούσε να αναλάβει την ευθύνη αυτή. Είχε διατελέσει πρόεδρος του Βόλακα⁵¹ και είχε βοηθήσει τον Κωνσταντίνο Μαλίκη να αλλάξει το επίθετό του.⁵² Μπορεί, επομένως, ο Νίκος Μαλίκης, με τη μεσολάβηση του κηδεμόνα του να βρέθηκε σε γυμνάσιο στην Αθήνα με την προοπτική να προετοιμαστεί για τη συνέχιση των σπουδών του στο Πανεπιστήμιο.

Το Παγκράτι, λίγο πριν την Κατοχή, ήταν μια περιοχή στην οποία το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων του ανήκε στα μικρομεσαία στρώματα, ενώ έντονη ήταν η προσφυγική παρουσία. Το Κομμουνιστικό Κόμμα είχε αναπτύξει μεγάλη δράση στην περιοχή, όμως η δικτατορία

⁴⁸ Άλκης Ρήγος, *Τα κρίσιμα χρόνια 1935-1941*, Αθήνα, Παπαζήση, 1995, σελ. 127.

⁴⁹ Τάσος Κωστόπουλος, ο.π. σελ. 162, 167.

⁵⁰ Προφορική μαρτυρία Πασχάλη Νικολαΐδη, 1/1/2025.

⁵¹ Παπαμαρίνος, ο.π., σελ. 151.

⁵² Προφορική μαρτυρία ΑΜ, 23/1/2025.

της 4^{ης} Αυγούστου 1936 απαγόρευσε τα κόμματα και τα στελέχη του ΚΚΕ στάλθηκαν σε φυλακές και στην εξορία. Παρά τις απαγορεύσεις του καθεστώτος, οι κάτοικοι του Παγκρατίου είχαν βρει τρόπους να συναντιούνται και να ανταλλάσσουν απόψεις και ιδέες. Τόποι συνάντησης ήταν καφενεία και ταβέρνες. Τέτοια στέκια ήταν το καφενείο του Μίλτη στο οποίο σύχναζε ο Μενέλαος Λουντέμης, η ταβέρνα «οι Μοιραίοι», που είχε πάρει το όνομά της από το ομώνυμο ποίημα του Βάρναλη, ο οποίος ήταν τακτικός της θαμώνας, και το καφενείο του Λάζαρου, στέκι αριστερών και δημοκρατικών Παγκρατιωτών στο οποίο σύχναζαν μαθητές από τις μεγάλες τάξεις του 7^{ου} Γυμνασίου Αρρένων που βρισκόταν εκεί κοντά και ενδεχομένως και ο Νίκος Μαλίκης.⁵³

Το 1939, όταν ο Νίκος Μαλίκης ξεκίνησε τη φοίτησή του στην Ε' τάξη του 7^{ου} Γυμνασίου, βρέθηκε από το απομονωμένο και συντηρητικό περιβάλλον του χωριού του και της Δράμας σε μια κοινωνία με διαφορετικές ιδεολογικές καταβολές και έντονη αριστερή δραστηριότητα. Παρά τις απαγορεύσεις του μεταξικού καθεστώτος, πολύ πιθανόν να ήρθε σε επαφή με τις ιδέες της Αριστεράς, ιδέες που βρήκαν πρόσφορο έδαφος σε μια εφηβική ψυχή που είχε βιώσει την καταπίεση και την υποτίμηση εξαιτίας της καταγωγής του. Μόνο να φανταστούμε μπορούμε πόσο έντονα οι ιδέες αυτές έγραψαν στον ψυχισμό του, καθώς σφράγισαν καθοριστικά τη μετέπειτα πορεία της ζωής του. Την ίδια περίοδο στο συγκεκριμένο γυμνάσιο και στο συστεγαζόμενο 4^ο Γυμνάσιο Θηλέων φοιτούσαν άνθρωποι όπως ο Πασαλάρης, η Αρβελέρ, η Συνοδινού οι οποίοι στη συνέχεια οργανώθηκαν στην ΕΠΟΝ.⁵⁴

Η φοίτηση του Μαλίκη στην τελευταία τάξη του γυμνασίου τη σχολική χρονιά 1940-41 συνέπεσε με την έναρξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου, την κατάληψη της Αθήνας από τους Γερμανούς τον Απρίλιο του 1941 και την έναρξη της βουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία. Αυτό το τελευταίο γεγονός ουσιαστικά τον απέκοψε από την οικογένειά του και τον άφησε χωρίς οικονομική στήριξη. Η φοίτηση τη σχολική χρονιά 1940-41 ήταν αποσπασματική εξαιτίας του πολέμου. Τα σχολεία έμειναν κλειστά λόγω της Κατοχής και οι τελειόφοιτοι δεν μπόρεσαν να δώσουν εξετάσεις και να αποφοιτήσουν.⁵⁵

⁵³ Δημήτρης Παλαιολογόπουλος, *Το Παγκράτι στην Εθνική Αντίσταση 1941-1944*, Αθήνα, Μέλισσα, 2004, σελ. 19-21.

⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 44-46.

⁵⁵ Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012, σελ. 122.

Το καλοκαίρι του 1941 ο λιμός άρχισε να κάνει σταδιακά την εμφάνισή του στην Αθήνα.⁵⁶ Τον Σεπτέμβριο τα σχολεία παρέμειναν κλειστά και «στις 4 Οκτωβρίου 1941 οι μαθητές της Ε' και Στ' τάξης όλων των Γυμνασίων Αρρένων Αθήνας και Πειραιά κατέβηκαν σε απεργία διεκδικώντας ψωμί, συσσίτιο, εξέταση των τελειόφοιτων τον Οκτώβρη και 3ωρο διδασκαλίας. Η επιτροπή από μαθητές που πήγε στον υπουργό... καθώς επίσης και η επιτροπή των κηδεμόνων διώχτηκαν από τον υπουργό. Κάτω όμως από την πίεση η κυβέρνηση υποχώρησε και έλυσε μερικά από τα ζητήματα, όπως το 3ωρο διδασκαλίας, οι εξετάσεις των τελειόφοιτων την 1^η Νοεμβρίου και η χορήγηση σύκων και σταφίδας»⁵⁷.

Είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι ο Νίκος Μαλίκης πήρε μέρος στη μαθητική απεργία διεκδικώντας ως τελειόφοιτος τόσο τη διεξαγωγή εξετάσεων όσο και το αναγκαίο για την επιβίωσή του ψωμί και συσσίτιο, μιας και η οικογένειά του στη βουλγαροκρατούμενη Ελλάδα δεν μπορούσε να τον ενισχύσει οικονομικά. Η ικανοποίηση των αιτημάτων των μαθητών είχε ως αποτέλεσμα την αποφοίτησή του από το γυμνάσιο στις 16 Δεκεμβρίου 1941⁵⁸ και στη συνέχεια την εγγραφή του στο πανεπιστήμιο, ενώ είναι πολύ πιθανόν να τον βοήθησε να συνειδητοποιήσει τη δύναμη της συλλογικής δράσης και του οργανωμένου αγώνα.

5.2 Η εγγραφή στο Πανεπιστήμιο και ο λιμός του 1941-42

Οι διαθέσιμες μαρτυρίες αναφέρουν τον Νίκο Μαλίκη ως φοιτητή της Νομικής Σχολής Αθηνών. Η μελέτη των εγγράφων, όμως, που περιλαμβάνονται στον φοιτητικό του φάκελο μας δίνει ένα μη αναμενόμενο στοιχείο, την εγγραφή του τον Φεβρουάριο του 1942 αρχικά στο Χημικό Τμήμα της Φυσικομαθηματικής Σχολής.⁵⁹ Το στοιχείο αυτό δεν μπορεί να κατανοηθεί αν δεν ληφθεί υπόψη η δράση της Κομμουνιστικής Νεολαίας (ΟΚΝΕ) του Πολυτεχνείου στα γυμνάσια της Αθήνας.

⁵⁶ Στο ίδιο, σελ. 68.

⁵⁷ Πέτρος Ανταίος, *Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ*, τ. Α1, Αθήνα, Καστανιώτης, 1977, σελ. 167.

⁵⁸ Ιστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ, ατομικός φοιτητικός φάκελος Νίκου Μαλίκη, απολυτήριο γυμνασίου.

⁵⁹ Στο ίδιο, Δελτίον Γονέων και Δελτίον Ιατρικής εξέτασης (12/2/1942). Στα δύο έγγραφα αναγράφεται ως φοιτητής της Φυσικομαθηματικής Σχολής στο τμήμα Χημείας.

Στο Πολυτεχνείο η ΟΚΝΕ είχε συγκροτήσει, ήδη από τον Μεσοπόλεμο, ισχυρούς πυρήνες οι οποίοι λειτούργησαν στην περίοδο της Κατοχής ως καθοδηγητές του ΕΑΜικού μαθητικού κινήματος. Οι σπουδαστές του Πολυτεχνείου είχαν δημιουργήσει φροντιστήριο μέσα στη Λέσχη του Ιδρύματος και συγκέντρωσαν μια ομάδα μαθητών που στη συνέχεια αποτέλεσαν τον βασικό πυρήνα που θα αγωνιζόταν για να «φτιάξουν συσσίτια στα κλειστά σχολεία».⁶⁰ Ο Νίκος Μαλίκης, επηρεασμένος προφανώς από τη δράση της ΟΚΝΕ στο 7^ο Γυμνάσιο Παγκρατίου, επέλεξε να γραφτεί στο Χημικό Τμήμα.

Η απόφασή του αυτή συνέπεσε χρονικά με την ίδρυση του ΕΑΜΝ στις 5 Φεβρουαρίου 1942.⁶¹ Λίγο αργότερα, στις 6 Μαρτίου οι σπουδαστές του Πολυτεχνείου οργάνωσαν μεγάλη εθνικοαπελευθερωτική απεργία,⁶² ενώ στην επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου πραγματοποιήθηκε φοιτητική διαδήλωση με στεφάνωμα του αγάλματος του Φιλικού στην πλατεία Κολωνακίου.⁶³ Η αντιστασιακή δράση της σπουδάζουσας νεολαίας και του Πολυτεχνείου προκάλεσε την αντίδραση των κατακτητών και της κατοχικής κυβέρνησης με αποτέλεσμα να κλείσει το Πανεπιστήμιο στα τέλη της άνοιξης, ενώ το καλοκαίρι επιχειρήθηκε η απομάκρυνση των επαρχιωτών φοιτητών από την Αθήνα με την κατάργηση του φοιτητικού συσσιτίου.⁶⁴

Τον χειμώνα του 1941-42 η πείνα θέρισε κυριολεκτικά χιλιάδες κατοίκους της Αθήνας και του Πειραιά.⁶⁵ Εύλογα δημιουργείται η απορία πώς κατάφερε να επιβιώσει στις συνθήκες αυτές ο Νίκος Μαλίκης. Τη δεινή οικονομική του κατάσταση φανερώνει αίτησή του προς το Πανεπιστήμιο με την οποία ζητούσε, βάσει του νόμου 775, να του χορηγηθεί δάνειο τιμής για την εγγραφή του στη σχολή επικαλούμενος το γεγονός ότι ήταν πρόσφυγας από τη βουλγαροκρατούμενη Ανατολική Μακεδονία και επισυνάπτοντας την αντίστοιχη βεβαίωση από την Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακών.⁶⁶

Το ότι ο Μαλίκης κατάφερε να επιζήσει την περίοδο αυτή, κατά πάσα πιθανότητα, οφείλεται τόσο στα μεγάλα αποθέματα σωματικής και ψυχικής αντοχής που διέθετε, όπως θα αποδειχτεί στη συνέχεια, όσο και στην ένταξή του στην Κομμουνιστική Νεολαία του

⁶⁰ Χαραλαμπίδης, ο.π. σελ. 126.

⁶¹ Ανταίος, ο.π. σελ. 178.

⁶² Στο ίδιο, σελ. 184.

⁶³ Στο ίδιο, σελ. 193-197.

⁶⁴ Ανταίος, *Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ τ. Α2*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1977, σ. 344.

⁶⁵ Χαραλαμπίδης, ο.π. σελ. 77.

⁶⁶ Ιστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ, ατομικός φάκελος Μαλίκη Νικόλαου: Αίτηση προς τη γραμματεία της Φυσικομαθηματικής Σχολής και Βεβαίωση από την Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακών/Νομαρχιακή Επιτροπή Δράμας.

Πολυτεχνείου και στο ΕΑΜΝ. Η ένταξη, όμως, στο ΕΑΜ, εκτός από τον αγώνα για επιβίωση στις δύσκολες κατοχικές συνθήκες, συνιστούσε πολιτική τοποθέτηση απέναντι στα γεγονότα της Κατοχής και σχετιζόταν άμεσα με βιώματά που πηγάζαν από την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα του Μεσοπολέμου.⁶⁷

Η συμμετοχή στην αντιστασιακή δράση την περίοδο της Κατοχής οδήγησε στην πολιτικοποίηση των νέων, στη συνάντησή τους με το πολιτικό. Η σύνδεση του πολιτικού με το κοινωνικό καλλιέργησε μια υψηλή κοινωνική συνείδηση με βασικά χαρακτηριστικά τη συντροφικότητα, τον ηρωισμό, την ευθύνη, την αλληλεγγύη και το όραμα της δημιουργίας μιας νέας κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας.⁶⁸ Η ένταξη, επομένως, στην ΕΑΜική αντίσταση διαμόρφωσε την ισχυρή πολιτική ταυτότητα του Νίκου Μαλίκη και καθόρισε τη μετέπειτα πορεία του.

⁶⁷ Χαραλαμπίδης, ο.π. σελ. 107, 124.

⁶⁸ Οντέτ Βαρών-Βασάρ, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση*, Αθήνα, Εστία, 2009, σελ. 72-73.

6. Επιστροφή στην Ανατολική Μακεδονία, 1942-1945

6.1 Σύλληψη από τις βουλγαρικές αρχές

Μαρτυρίες συγγενών και συγχωριανών του Νίκου Μαλίκη αναφέρονται στη μετάβασή του στη Βουλγαρία την περίοδο της Κατοχής. Το γιατί και το πότε βρέθηκε στη Βουλγαρία δεν μπορούσε να το αιτιολογήσει κανείς τεκμηριωμένα. Ορισμένοι υποστήριζαν ότι βρέθηκε στη Βουλγαρία για σπουδές.⁶⁹ Ο ισχυρισμός αυτός, όμως αντιφάσκει με την εγγραφή του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Άλλοι έλεγαν ότι στη Βουλγαρία πήγε ως καθηγητής πανεπιστημίου,⁷⁰ όμως η ηλικία του και η φοιτητική του ιδιότητα καθιστούν αυτή την εκδοχή απίθανη. Η ΜΠ τον θυμάται την περίοδο της βουλγαρικής κατοχής να έρχεται στον Βώλακα από τη Βουλγαρία και να πουλάει μικροαντικείμενα, με την ίδια να αγοράζει από αυτόν ένα ζευγάρι σκουλαρίκια.⁷¹

Αυτές οι αντιφατικές μαρτυρίες προκάλεσαν νέα ερωτηματικά σχετικά με το γιατί ο Μαλίκης έφυγε από την Αθήνα λίγο μετά την εγγραφή του στο Πανεπιστήμιο, αλλά και για ποιο λόγο βρέθηκε στη Βουλγαρία. Καθώς πειστική απάντηση δεν πήρα από κανέναν, θεώρησα ότι η πληροφορία αυτή θα μπορούσε να είναι φήμη που διαδόθηκε μεταξύ των συγχωριανών του. Στην πορεία αποδείχτηκε ότι η φήμη αυτή ήταν βάσιμη, αν και οι λεπτομέρειες που αφορούσαν στα γεγονότα είχαν ξεχαστεί.

Η πραγματική αιτία και οι συνθήκες που οδήγησαν τον Μαλίκη στη Βουλγαρία αποκαλύφθηκαν από μια επιστολή του προς τον Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής. Η επιστολή περιλαμβάνεται στον φοιτητικό του φάκελο και χρονολογείται στις 20 Σεπτεμβρίου 1945. Εύλογα θα αναρωτηθεί κανείς για τον παραλήπτη της επιστολής. Γιατί προς τον Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής και όχι του Φυσικομαθηματικού; Η απάντηση δόθηκε και πάλι από τον φοιτητικό του φάκελο στον οποίο περιλαμβάνεται αίτηση για εγγραφή του στη Νομική Σχολή Αθηνών με ημερομηνία 29 Μαΐου 1942.

⁶⁹ Προφορική μαρτυρία ΘΜ, 23/1/2015.

⁷⁰ Παπαμαρίνος, ο.π. σελ. 153.

⁷¹ Προφορική μαρτυρία ΜΠ, 4/10/2024.

Ο λόγος για τη στροφή αυτή στην ακαδημαϊκή του πορεία παραμένει αδιευκρίνιστος. Το γιατί, ωστόσο, εγκατέλειψε την Αθήνα το περιγράφει ο ίδιος στην επιστολή του. Σε αυτή αναφέρει ότι τον Ιούνιο του 1942 αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Αθήνα «υπό τας εξαιρετικάς συνθήκας της ζωής» και κατευθύνθηκε προς τη Θεσσαλονίκη.⁷² Το ποιες ήταν οι συνθήκες αυτές μπορούμε να το συμπεράνουμε από την έκθεση του καθηγητή-γιατρού του Πανεπιστημίου Αθηνών Κάτσα προς τον «πρόεδρο της φοιτητικής Εστίας» (συσσιτίου) που βρέθηκε στο θαμμένο αρχείο της ΕΠΟΝ. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, ύστερα από την εξέταση 2.000 φοιτητών κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού και ως τις αρχές Σεπτεμβρίου 1942, ο γιατρός χώρισε τους φοιτητές σε τέσσερις κατηγορίες. Η πρώτη (10%) αφορούσε όσους νοσούσαν από φυματίωση, η δεύτερη (30%) όσους παρουσίαζαν αδενοπάθεια, πλευρίτιδες, φυματιώδη ορχίτιδα και οστίτιδες, ενώ η τρίτη (40%) και η τέταρτη (20%) περιλάμβαναν όσους υπέφεραν από υποσιτισμό και κινδύνευαν να καταλήξουν στις δύο πρώτες κατηγορίες.⁷³

Η βιολογική κατάπτωση των φοιτητών σε συνδυασμό με την ανακοίνωση για κλείσιμο του συσσιτίου στο πανεπιστήμιο είναι σχεδόν βέβαιο ότι ώθησαν τον Μαλίκη να επιστρέψει στον τόπο καταγωγής του. Σύμφωνα με τη διήγησή του, για ένα περίπου δίμηνο εργάστηκε σε χωράφια σε χωριά γύρω από τη Θεσσαλονίκη και στις 20 Ιουλίου μαζί με τον ΚΠ, κάτοικο Προσοτσάνης, μπήκε κρυφά στη βουλγαροκρατούμενη περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας με σκοπό να επισκεφτεί την οικογένειά του στον Βόλακα. Μετά από πολυήμερη πορεία και κρυμμένοι για τέσσερις μέρες στα βουνά, κάποιος τους κατέδωσε και συνελήφθησαν από τη βουλγαρική αστυνομία της Προσοτσάνης.

Κατά τη διάρκεια της επταήμερης κράτησής του υπέστη φριχτά βασανιστήρια και στη συνέχεια καταδικάστηκε για κατασκοπεία και μεταφορά όπλων. Ο πατέρας του, ωστόσο, κατάφερε με εξαγορά να μετριάσει την ποινή του με αποτέλεσμα να αποφυλακιστεί μεν, αλλά να παραδοθεί στις βουλγαρικές αρχές του Βόλακα ώστε να δουλέψει σε καταναγκαστικά έργα. Για να γλυτώσει από την καθημερινή τρομοκρατία και την καταναγκαστική εργασία που τον είχε καταβάλλει σωματικά, η οικογένειά του κατάφερε, μέσω αδρών δωροδοκιών, να του εξασφαλίσει άδεια από τις βουλγαρικές αρχές με σκοπό να

⁷² Ιστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ, Επιστολή Νίκου Μαλίκη προς τον Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής, 20/9/1945.

⁷³ Ανταίος, ο.π. σ. 359.

μεταβεί στη Σόφια για να τακτοποιήσει την αναχώρησή του στο εξωτερικό, στη Γερμανία ή στην Ελβετία, για συνέχιση των σπουδών του.⁷⁴

6.2 Στη Σόφια

Στα τέλη Σεπτεμβρίου 1942 ο Μαλίκης βρέθηκε στη Σόφια και προσπάθησε επισκεπτόμενος τις ξένες πρεσβείες να βγάλει διαβατήριο για να φύγει στο εξωτερικό. Επειδή ήταν απαραίτητο να προσκομίσει δικαιολογητικά που να πιστοποιούν τη φοιτητική του ιδιότητα στη Νομική Σχολή Αθηνών, απευθύνθηκε στο βουλγαρικό Υπουργείο Εξωτερικών και ζήτησε την αποστολή των σχετικών εγγράφων από την Αθήνα. Στο μεταξύ είχε αντιληφθεί ότι κάθε προσπάθειά του για να ταξιδέψει στο εξωτερικό με θεμιτά μέσα ήταν αδύνατη «άνευ αδρών δωροδοκιών». Έτσι, σταμάτησε τις προσπάθειες και επειδή στερούνταν των απαραίτητων εγγράφων (κανονική άδεια, ταυτότητα) για την παραμονή του στη Σόφια, αναγκάστηκε να περιφέρεται παράνομα στο εσωτερικό της Βουλγαρίας.⁷⁵

Η επικίνδυνη περιπλάνησή του διήρκεσε μέχρι τον Φεβρουάριο του 1943, έχοντας στο μεταξύ προσπαθήσει ανεπιτυχώς να διαφύγει μια φορά προς την Τουρκία και μια προς την Ελλάδα. Προσωρινή λύση στο πρόβλημά του δόθηκε από ένα Βούλγαρο φοιτητή, ο οποίος τον βοήθησε να εγγραφεί στο τοπικό πανεπιστήμιο. Το πανεπιστήμιο ενέκρινε την εγγραφή του κάνοντας δεκτό το πιστοποιητικό σπουδών του πανεπιστημίου Αθηνών που είχε μαζί του με την προϋπόθεση να προσκομίσει και τα υπόλοιπα δικαιολογητικά που απαιτούνταν. Πράγματι, στον φοιτητικό του φάκελο υπάρχει αίτησή του, μέσω της βουλγαρικής πρεσβείας στην Αθήνα, με την οποία ζητούσε από τη γραμματεία της Νομικής Αθηνών το πιστοποιητικό γεννήσεώς του, το απολυτήριο γυμνασίου και το φοιτητικό του βιβλιάριο για να τα χρησιμοποιήσει για τη μετεγγραφή του στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας.⁷⁶

Με την απόκτηση προσωρινής φοιτητικής ταυτότητας η ζωή του βελτιώθηκε, καθώς μπορούσε πια να ζει ελεύθερα ως φοιτητής. Τον Ιούνιο, όμως του 1943 συνελήφθη σε ένα μπλόκο της αστυνομίας και επειδή δεν είχε αστυνομική ταυτότητα και δεν ήταν τακτοποιημένη η φοιτητική του ιδιότητα κατέληξε κρατούμενος στις φυλακές της Σόφιας. Μετά από κράτηση εβδομήντα ημερών αποφυλακίστηκε και τέθηκε υπό περιορισμό ως

⁷⁴ Ιστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ, ο.π.

⁷⁵ Στο ίδιο.

⁷⁶ Στο ίδιο, Αίτηση Νίκου Μαλίκη, 31/12/1944.

εξόριστος σε έναν συννοικισμό της βουλγαρικής πρωτεύουσας με την υποχρέωση να παρουσιάζεται τρεις φορές την ημέρα στην αστυνομία.⁷⁷

Τον Ιανουάριο του 1944, εκμεταλλευόμενος τους σφοδρούς βομβαρδισμούς της Σόφιας, απέδρασε από τον τόπο περιορισμού του και παρέμεινε παράνομα στο εσωτερικό της Βουλγαρίας έως την είσοδο των συμμαχικών στρατευμάτων. Στον φοιτητικό του φάκελο βρέθηκε ένα χειρόγραφο αντίγραφο το οποίο, όπως εξηγεί ο Νίκος Μαλίκης στην επιστολή του, είναι μεταφρασμένο από τον ίδιο και πιστοποιεί την άδεια που του χορηγήθηκε από τις βουλγαρικές αρχές της Σόφιας στις 4 Δεκεμβρίου 1944 προκειμένου να επιστρέψει στον Βώλακα μέσω του συνοριακού τομέα Κούλας⁷⁸.

Ο λόγος για τον οποίο Νίκος Μαλίκης, απευθύνθηκε στον Κοσμήτορα και περιέγραψε με τόσες λεπτομέρειες το τι ακριβώς του συνέβη από το καλοκαίρι του 1942 μέχρι την επιστροφή του στην Αθήνα το 1945 εξηγείται στην επιστολή του. Στις 10 Απριλίου του 1945 υπέβαλε αίτηση επανεγγραφής στη Νομική Αθηνών η οποία έγινε δεκτή. Απευθυνόμενος, ωστόσο, στις 20 Σεπτεμβρίου του 1945 στη γραμματεία της σχολής για κάποια πληροφορία τον αντιμετώπισαν με ψυχρότητα. Αποδίδοντας την στάση των υπαλλήλων της γραμματείας απέναντί του στην ύπαρξη βουλγαρικών εγγράφων στο φάκελό του, και για να διαλύσει τυχόν υποψίες για συνεργασία του με τις βουλγαρικές κατοχικές δυνάμεις αποφάσισε να περιγράψει τα παθήματά του και να εξηγήσει τους λόγους της μετεγγραφής του στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας.⁷⁹

6.3 Λαϊκή Αυτοδιοίκηση Δράμας, Σεπτέμβριος 1944-Μάρτιος 1945

Αυτό που δεν αναγράφει, ωστόσο, ο Μαλίκης στην επιστολή του προς τον Κοσμήτορα ήταν η δράση του μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944 και μέχρι και τον Απρίλιο του 1945, οπότε και επανεγγράφηκε στη Νομική Σχολή Αθηνών. Η σιωπή του αυτή δεν μπορεί να ήταν τυχαία, καθώς αφορούσε σε δράση που στα μάτια των πανεπιστημιακών αρχών ίσως να φάνταζε ακόμη πιο ύποπτη σε συνδυασμό με τα βουλγαρικά έγγραφα που υπήρχαν στον ατομικό του φάκελο.

⁷⁷ Στο ίδιο, επιστολή του Νίκου Μαλίκη προς τον Κοσμήτορα της Νομικής.

⁷⁸ Στο ίδιο, Μεταφρασμένο χειρόγραφο αντίγραφο αδείας διέλευσης των συνόρων από τις βουλγαρικές αρχές, 4/12/1944.

⁷⁹ Στο ίδιο, επιστολή ο.π.

Η επιστροφή του Νίκου Μαλίκη στη Δράμα συνέπεσε με τη θεμελιώδη πολιτική αλλαγή που επήλθε μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στην περιοχή της Δράμας κατά την περίοδο της Κατοχής είχαν συγκροτηθεί εθνικιστικές αντάρτικες ομάδες (ΕΑΟ) με επικεφαλής τον Αντών Τσαούς αλλά και αντάρτικες ομάδες του ΕΛΑΣ. Την ίδια περίοδο στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη βρίσκονταν Βρετανοί αξιωματικοί με επικεφαλής τον ταγματάρχη Μίλερ (Γκάι Μίθκελγουέιτ) ο οποίος ήταν ο σύνδεσμος μεταξύ του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και των ανταρτικών ομάδων ΕΛΑΣ και ΕΑΟ.⁸⁰

Οι ομάδες αυτές δραστηριοποιούνταν στην Ανατολική Μακεδονία ήδη από το 1943 και προσπαθούσαν, να αποκτήσουν τον πλήρη έλεγχο της περιοχής με τη συνδρομή των Άγγλων οι οποίοι πραγματοποιούσαν ρίψεις πολεμοφοδίων και χρημάτων. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία Βολακιώτες θυμούνται αντάρτες να πληρώνουν τα τρόφιμα που έπαιρναν από τους κτηνοτρόφους του χωριού με χρυσές λίρες. Επίσης, αναφέρουν ότι πολλοί άντρες του χωριού είχαν ενταχθεί στις εθνικιστικές ανταρτικές ομάδες του καπετάν Αντών Τσαούς.⁸¹

Το καλοκαίρι του 1944 οι εθνικιστές αντάρτες και οι ομάδες του ΕΛΑΣ ενεπλάκησαν σε σκληρές μάχες για την επικράτηση στην περιοχή. Στη Βουλγαρία, ωστόσο, στις 9 Σεπτεμβρίου του 1944 μετά την εισβολή του σοβιετικού στρατού, η διακυβέρνηση πέρασε στα χέρια του «Πατριωτικού Μετώπου» που ελεγχόταν από το Βουλγαρικό Κουμμουνιστικό Κόμμα και τους Σοβιετικούς.⁸² Λίγες μέρες αργότερα η νέα βουλγαρική κυβέρνηση παρέδωσε τον έλεγχο της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης στις ανταρτικές ομάδες του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ οι οποίες στις 14 Σεπτεμβρίου μπήκαν στις πόλεις των Σερρών και της Δράμας και ανέλαβαν τη διοίκησή τους.⁸³

Από τον Σεπτέμβριο του 1944 έως τον Μάρτιο του 1945 η περιοχή του νομού Δράμας διοικήθηκε από τις δυνάμεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Η Λαϊκή Αυτοδιοίκηση προσπάθησε να διαχειριστεί τα μεγάλα προβλήματα του πληθυσμού και σύμφωνα με μαρτυρίες ντόπιων ήταν αποτελεσματική γιατί διόρισε στη διοίκηση αξιόλογους Δραμινούς, που ενέπνεαν εμπιστοσύνη στους κατοίκους της Δράμας. Πολλοί από αυτούς δεν είχαν ανέβει στο βουνό

⁸⁰ Αθανάσιος Κάζης, «Η εαμοκρατία στη Δράμα», περιοδικό *Δίοδος* τ. 14, Δράμα, Ιούλιος 2018, σελ. 6.

⁸¹ Προφορικές μαρτυρίες ΣΤ, 7/8/2024, ΜΠ, 4/10/2024 και ΑΜ, 12/2/2025.

⁸² Ξανθήπη Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη (επιμ.), *Η Βουλγαρική κατοχή στην Αν. Μακεδονία και Θράκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2002, σελ. 242, ΙΜΧΑ.

⁸³ Κώστας Κωνσταντάρας, *Αγώνες και Διωγμοί*, Αθήνα, 1964, σελ. 233-235.

και δεν διακατέχονταν από τον φανατισμό και τη σκληρότητα εκείνων που είχαν πάρει μέρος στις συγκρούσεις μεταξύ των ανταρτικών ομάδων ΕΛΑΣ και ΕΑΟ.⁸⁴

Μέσα σε αυτό το κλίμα επέστρεψε από τη Βουλγαρία ο Νίκος Μαλίκης τον Δεκέμβριο του 1944 και εντάχθηκε στον μηχανισμό της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης Δράμας. Σύμφωνα με τον Κ. Παπαμαρίνου, οι ΕΛΑΣίτες εισέβαλαν στον Βώλακα τον Δεκέμβρη του 1944 και παρέμειναν μέχρι τον Μάρτιο του 1945. Πολλοί από τους άντρες του χωριού, που είχαν υποστηρίξει τους εθνικιστές αντάρτες, κρύφτηκαν στα βουνά για να αποφύγουν τη σύλληψή τους. Σιγά σιγά, όμως, άρχισαν να επιστρέφουν στο χωριό. Τρεις Βωλακιώτες συνέχισαν να κρύβονται μέχρι που τελικά συνελήφθησαν από τους κομμουνιστές και οδηγήθηκαν στο Φρουραρχείο της Δράμας. Εκεί κατόρθωσαν να αποφύγουν την εκτέλεση χάρη στη μεσολάβηση του Μαλίκη.⁸⁵

Ο ακριβής ρόλος του Μαλίκη την περίοδο της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης παραμένει ασαφής. Ο Παπαμαρίνος τον αναφέρει ως γυμνασιάρχη στο Γυμνάσιο Αρρένων της Δράμας.⁸⁶ Άλλη πηγή, ωστόσο αναφέρει ότι χρημάτισε δάσκαλος στα δημοτικά που συστάθηκαν εκείνη την περίοδο λόγω των γυμνασιακών του γνώσεων.⁸⁷ Στον Βώλακα οι παλιότεροι θυμούνται τον Νίκο Μαλίκη να μαζεύει τα παιδιά του χωριού πίσω από το εκκλησάκι του Αρχάγγελου Μιχαήλ και να τους μιλάει με ιδιαίτερη ευγλωττία και ζωντάνια. Κάποια από αυτά τα παιδιά διηγούνταν πως είχαν βρει παλιά νομίσματα και ο Μαλίκης τους είχε εξηγήσει τη μεγάλη τους αξία.⁸⁸

Εκτός από τη δράση του ως δάσκαλος, τον Φεβρουάριο του 1945 στη Δράμα και το Δοξάτο πραγματοποιήθηκαν δύο μεγάλες δίκες στις οποίες ο Μαλίκης συμμετείχε ως διερμηνέας. Στην πρώτη δικάστηκε ο Βούλγαρος γενικός διοικητής της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης Στεφάν Ράτσεφ Γκλέτσκωφ, ο οποίος είχε παραδοθεί από τους Βούλγαρους παρτιζάνους στον ΕΛΑΣ. Η δίκη έγινε στον κινηματογράφο «Αττικών» και διήρκεσε τρεις μέρες. Σύμφωνα με την υπ' αριθ. 12/12.02.1945 απόφαση ο Γκλέτσκωφ καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στην πλατεία της Δράμας. Η δεύτερη δίκη πραγματοποιήθηκε στο χωριό Δοξάτο της Δράμας και σε αυτή δικάστηκαν, καταδικάστηκαν και εκτελέστηκαν με

⁸⁴ Κάζης, ο.π. σελ.15-16.

⁸⁵ Παπαμαρίνος, ο.π. σελ.149-150.

⁸⁶ Παπαμαρίνος, ο.π. σελ. 53.

⁸⁷ Νικόλαος Γεωργιάδης, *Οι αγώνες της αριστεράς στην περιοχή της Δράμας (1941-1949)*, Δράμα 2006, σελ. 99-102.

⁸⁸ Προφορική μαρτυρία ΔΜ, 9/2/2025.

την υπ' αριθ. 15/12.02.1945 απόφαση πίσω από το σχολείο ο διοικητής της Οχράνας Δημήτρης Ντόντσεφ και ο Στογιάνωφ Σοπώφ.⁸⁹

Οι εκτελέσεις των Βουλγάρων αξιωματούχων ερμηνεύθηκαν με δύο εκ διαμέτρου αντίθετους τρόπους από τον Τύπο της εποχής. Σύμφωνα με το φύλλο 9404 του Ριζοσπάστη στις 16 Μαρτίου 1945, οι δίκες και οι εκτελέσεις των Βουλγάρων στην περιοχή της Δράμας αποδείκνυαν ότι ο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ δεν συνεργάστηκε μαζί τους κατά την περίοδο της Κατοχής.⁹⁰ Αντίθετα, στην κοινή έκδοση των εφημερίδων *Φως* και *Ελληνικός Βορράς* στις 12 Φεβρουαρίου 1945 σε άρθρο με τίτλο «Βούλγαροι και Κουκουέδες αδελφωμένοι» σημειωνόταν ότι τέσσερις εκτελέσεις Βουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία έγιναν «για τα μάτια του κόσμου».⁹¹

Τις ημέρες που πραγματοποιήθηκαν οι παραπάνω δίκες, στην Αθήνα υπογραφόταν στις 12 Φεβρουαρίου 1945 η Συμφωνία της Βάρκιζας που σηματοδότησε τη λήξη της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης στη Δράμα.⁹² Η πόλη παραδόθηκε στις 22 Μαρτίου 1945 σε τμήμα της Εθνοφυλακής που συνοδευόταν από τμήμα του βρετανικού στρατού, ενώ λίγες μέρες αργότερα αφίχθησαν οι πολιτικές αρχές που εκπροσωπούσαν την επίσημη ελληνική κυβέρνηση.⁹³ Η εφημερίδα *Το Φως* στο πρωτοσέλιδό της στις 17 Μαρτίου 1945 γράφει για τη θριαμβευτική είσοδο του Εθνικού Στρατού στη Δράμα και τις ομιλίες που πραγματοποιήθηκαν. Στο τελικό ψήφισμα που εκφωνήθηκε από τον Ν. Σαββόπουλο, γιατρό των Εθνικών Αντιστασιακών δυνάμεων του Μποζ Νταγ,⁹⁴ αποκηρύχθηκε η Αυτοδιοίκηση της Οργανώσεως του ΕΑΜ «ως ιδιοτελής και ως εκπροσωπήσασα εξ υφαρπαγής και άνευ λαϊκού ερείσματος τα συμφέροντα του Έθνους».⁹⁵

Κατά την έρευνά μου για τον εντοπισμό αρχειακού υλικού σχετικό με τη δράση του Μαλίκη την περίοδο της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης δεν κατέστη δυνατό να βρω κανένα στοιχείο. Στα τοπικά αρχεία δεν έχουν διασωθεί έγγραφα για το χρονικό διάστημα από τον Σεπτέμβριο του 1944 έως και τον Μάρτιο του 1945. Στα αρχεία της περιοχής, μετά τη λήξη της βουλγαρικής κατοχής, τα πάντα ξεκινούν μετά τον Μάρτιο του 1945, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι το επίσημο ελληνικό κράτος υιοθέτησε και εφάρμοσε την αποκήρυξη της συγκεκριμένης

⁸⁹ Θωμάς Μαργαρίτης, *Δικηγορικός Σύλλογος Δράμας 100 χρόνια 1914-2014*, Δράμα, ΔΕΚΠΟΤΑ, 2015, σελ. 77-80.

⁹⁰ Εφημ. Ριζοσπάστης, 16/3/1945, Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ.

⁹¹ Εφημ. *Ο Τύπος της Θεσσαλονίκης*, κοινή έκδοση των εφημερίδων *Φως* και *Ελληνικός Βορράς*, 12/2/1945.

⁹² Κάζης, ο.π. σελ. 17.

⁹³ Κάζης, ο.π. σελ. 17.

⁹⁴ Τούρκικη ονομασία του όρους Φαλακρό.

⁹⁵ Εφημ. *Το Φως*, Θεσσαλονίκη, 17/3/1945.

περιόδου εξαφανίζοντας κάθε ίχνος της διοίκησης του ΕΑΜ στην περιοχή της Δράμας από τα διοικητικά έγγραφα και τη θεσμική μνήμη.

7. Ξανά στην Αθήνα, 1945-1947

7.1 Νομική σχολή και ΕΠΟΝ

Μετά τη λήξη της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης στη Δράμα, ο Νίκος Μαλίκης επέστρεψε στην Αθήνα για να συνεχίσει, ή πιο σωστά να ξεκινήσει, τις σπουδές του στη Νομική. Τον Απρίλιο του 1945 υπέβαλε αίτηση επανεγγραφής η οποία έγινε αποδεκτή και άρχισε τη φοίτησή του το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς. Από το μητρώο εξεταστικών περιόδων της Νομικής προκύπτει ότι κατά το πρώτο έτος των σπουδών του έλαβε μέρος στις εξεταστικές περιόδους του Φεβρουαρίου και του Ιουνίου 1946.⁹⁶ Αυτές ήταν και οι μοναδικές εξεταστικές στις οποίες συμμετείχε, καθώς για το ακαδημαϊκό έτος 1946-47 δεν υπάρχει καταγεγραμμένη συμμετοχή του.

Παράλληλα με τις σπουδές του ο Μαλίκης εντάχθηκε στην ΕΠΟΝ. Σύμφωνα με μαρτυρίες, που δεν κατέστη δυνατόν να διασταυρωθούν, φέρεται να διετέλεσε πρόεδρος των επαρχιωτών φοιτητών της ΕΠΟΝ.⁹⁷ Ο συγγραφέας Μανώλης Κορνήλιος, ο οποίος βρέθηκε και ο ίδιος στη Μακρόνησο, αναφέρει ότι ο Μαλίκης εντάχθηκε στην ΕΠΟΝ ως φοιτητής το 1945.⁹⁸ Πράγματι, η συμμετοχή του στη συγκεκριμένη οργάνωση δεν μπορεί να έγινε πριν από το 1945, καθώς από την ίδρυσή της ΕΠΟΝ το 1943 και μέχρι τον Δεκέμβριο του 1944 βρισκόταν στη Βουλγαρία. Δεν είναι απίθανο, ωστόσο, η ένταξή του να πραγματοποιήθηκε την περίοδο της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης στην τοπική οργάνωση της Δράμας.

Η μεταπολεμική συμμετοχή του Μαλίκη στην ΕΠΟΝ παρουσιάζει ποιοτικές διαφορές σε σχέση με την ένταξη των χιλιάδων νέων που προσχώρησαν στην Οργάνωση κατά την περίοδο της Εθνικής Αντίστασης. Μέχρι τα Δεκεμβριανά, οπότε πολλά μέλη της διαφοροποιήθηκαν και αποχώρησαν, η ΕΠΟΝ είχε κυρίως εθνικοαπελευθερωτικό χαρακτήρα, προσελκύοντας νέους ανεξαρτήτως ιδεολογικής ταυτότητας. Από το 1945,

⁹⁶ Ιστορικό αρχείο ΕΚΠΑ, μητρώο εξετάσεων Νομικής, πανεπιστημιακό έτος 1941-42.

⁹⁷ Θάρρος, Μανώλης Διπλός, «Καθαρή Δολοφονία», Δράμα, 11/2/1981.

⁹⁸ Μανώλης Κορνήλιος, «Νίκη και στον φόβο της τρέλας» στο *Μακρόνησος, Ιστορικός τόπος, τ. Β*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2003, σελ. 381.

ωστόσο, θεωρήθηκε πλέον κομμουνιστική οργάνωση και η ένταξη σε αυτή υποδήλωνε συγκεκριμένη πολιτική τοποθέτηση και ιδεολογία.⁹⁹

Η επιστροφή του Νίκου Μαλίκη στην Αθήνα συνέπεσε χρονικά με καταστάσεις που επέδρασαν καταλυτικά στην εξελικτική πορεία των γεγονότων που οδήγησαν στον Εμφύλιο. Μετά τα Δεκεμβριανά στην Αθήνα επικράτησε κλίμα τρομοκρατίας, η γνωστή «λευκή τρομοκρατία», με παραστρατιωτικές ομάδες Χιτών να επιτίθενται σε αριστερούς. Στις 29 Μαΐου 1945 επέστρεψε στην Ελλάδα, μετά την απελευθέρωσή του από το στρατόπεδο συγκέντρωσης του Νταχάου, ο Νίκος Ζαχαριάδης αναλαμβάνοντας εκ νέου την ηγεσία του ΚΚΕ.¹⁰⁰

Οι εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946 διεξήχθησαν χωρίς τη συμμετοχή των αριστερών κομμάτων, ενώ στις 18 Ιουνίου του ίδιου έτους η νέα κυβέρνηση ψήφισε το Γ΄ Ψήφισμα, τον ακρογωνιαίο λίθο του Παρασυντάγματος που θα έθετε την Αριστερά εκτός νόμου. Συγχρόνως, με τη σύσταση έκτακτων στρατοδικείων ανά την επικράτεια εντατικοποιήθηκε ο διωγμός των αριστερών. Λίγο αργότερα, τον Αύγουστο του 1946, ο Ζαχαριάδης εισηγήθηκε με πρότασή του την ουδετερότητα της Ελλάδας στη διεκυστίνδα μεταξύ ΕΣΣΔ και Δύσης, ενώ την 1η Σεπτεμβρίου του 1946 πραγματοποιήθηκε δημοψήφισμα το οποίο επικύρωσε την επιστροφή του βασιλιά Γεωργίου Β΄ στην Ελλάδα.¹⁰¹

Ενώ συνέβαιναν όλα τα παραπάνω, στις εφημερίδες άρχισαν να δημοσιοποιούνται οι κλήσεις των κλάσεων που δεν είχαν υπηρετήσει τη στρατιωτική τους θητεία λόγω της Κατοχής. Ο Μαλίκης γνωρίζοντας ότι επέκειτο και το κάλεσμα της δικής του κλάσης, αυτής του '43, μερίμνησε να αποκτήσει τα δικαιολογητικά που θα του εξασφάλιζαν την αναβολή της στράτευσής του. Στον φοιτητικό του φάκελο υπάρχει αίτησή του προς την Πρυτανεία του Πανεπιστημίου Αθηνών με ημερομηνία 10 Αυγούστου 1946 με την οποία ζητούσε τη χορήγηση πιστοποιητικού σπουδών για στρατιωτική χρήση.¹⁰²

⁹⁹ Οντέτ Βαρών Βασάρ, «Από την ΕΟΝ στην ΕΠΟΝ, 1936-1946-Μνήμες και βιώματα από δύο νεανικές οργανώσεις», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.) *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2003, σελ. 163.

¹⁰⁰ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Αδόνατη Επανάσταση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2014, σελ. 106-107, 137.

¹⁰¹ Θανάσης Σφήκας, «Ο τελευταίος Πειρασμός του ΚΚΕ, Ιουλ. 1947», *Μνήμων* τεύχος 14, Αθήνα 1992, σελ. 151.

¹⁰² Ιστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ, ατομικός φάκελος, Αίτηση 10/8/1946.

7.2 1947, η αρχή του τέλους

Το 1947 αποτέλεσε χρονιά-ορόσημο τόσο για την ελληνική όσο και για τη διεθνή πολιτική σκηνή, καθώς σηματοδότησε την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου. Η ελληνική κυβέρνηση την περίοδο αυτή σκλήρυνε τη στάση της απέναντι στην Αριστερά και επιδόθηκε σε εκκαθαρίσεις των δημοσίων υπηρεσιών από πραγματικούς ή κατά φαντασία αριστερούς. Η καταστολή εντάθηκε στα τέλη Φεβρουαρίου με την ανάληψη του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης από τον Ναπολέοντα Ζέρβα, τον επικεφαλής του ΕΔΕΣ. Σημαντική παράμετρος της νέας πολιτικής πραγματικότητας ήταν η απόσυρση των Άγγλων από τις ελληνικές υποθέσεις και η αντικατάστασή τους από τις Η.Π.Α που την περίοδο αυτή η εξωτερική τους πολιτική βρισκόταν στον αστερισμό του Δόγματος Τρούμαν, με βασικό γνώρισμά της την αδιαλλαξία απέναντι σε οτιδήποτε σοβιετικό και κατ' επέκταση σοσιαλιστικό/κομμουνιστικό.¹⁰³

Στις 2 Μαρτίου 1947 οι εφημερίδες ανά την επικράτεια ανακοίνωναν την επιστράτευση εφέδρων αξιωματικών και οπλιτών των κλάσεων 1940, '41, '42, '43, '44 και '45.¹⁰⁴ Από την κλάση του 1943 κλήθηκαν οι στρατεύσιμοι των νομών Δράμας, Έβρου, Καβάλας, Ροδόπης και Σερρών, οι οποίοι όφειλαν να παρουσιαστούν μέχρι τις 30 Μαρτίου.¹⁰⁵ Ο Νίκος Μαλίκης δεν παρουσιάστηκε να καταταγεί ως στρατεύσιμος της κλάσης του '43 στη Δράμα, καθώς δικαιούνταν αναβολή λόγω της φοιτητικής του ιδιότητας.

Οι πολιτικές εξελίξεις, ωστόσο, ήταν ραγδαίες. Η πρόταση του Ζαχαριάδη για ουδετερότητα της Ελλάδας στα πλαίσια του Ο.Η.Ε συνοδευόμενη με εγγυήσεις για την ακεραιότητα και την ανεξαρτησία της απορρίφθηκε τόσο από τις Η.Π.Α όσο και από την ΕΣΣΔ. Έτσι, η ηγεσία του ΚΚΕ αποφάσισε τη διεξαγωγή τακτικού πολέμου με στόχο τη δημιουργία ελεύθερης περιοχής στη βόρεια Ελλάδα.¹⁰⁶ Το πολεμικό κλίμα της περιόδου αντικατοπτρίστηκε στη δημοσίευση στις 13 Ιουνίου 1947 της κυβερνητικής απόφασης με την οποία αίρονταν η αναβολή στράτευσης λόγω σπουδών. Όσοι δεν παρουσιάζονταν, κηρύσσονταν ανυπότακτοι, η θητεία τους παρατεινόταν κατά δύο έτη χωρίς δικαίωμα εξαγοράς, ενώ προβλεπόταν και η ποινική τους δίωξη.¹⁰⁷

¹⁰³ Θανάσης Σφήκας, ο.π. σελ. 157-158.

¹⁰⁴ *Ακρόπολη*, Αθήνα, 2/3/1947.

¹⁰⁵ *Θάρρος*, Δράμα, 2/3/1947.

¹⁰⁶ Σφήκας, ο.π. σελ. 159.

¹⁰⁷ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα, 13/6/1947, σελ. 3.

Η απόφαση για αναστολή της αναβολής στράτευσης λόγω σπουδών μπορεί να οφειλόταν τόσο στην απόφαση της κυβέρνησης για πολεμική προετοιμασία, αφού σύμφωνα με τον εισηγητή της απόφασης οι φοιτητές έπρεπε «να προσφέρουν τας υπηρεσίας των εις την πατρίδα κατά την κρίσιμον αυτήν περίοδον»,¹⁰⁸ όσο και στο γεγονός ότι πολλοί φοιτητές ήταν μέλη της ΕΠΟΝ και του ΚΚΕ και αποτελούσαν πιθανή δεξαμενή στρατολόγησης του ΔΣΕ. Δεν ήταν, άλλωστε, τυχαία η πρόταση του ΓΕΣ προς το Υπουργείο Στρατιωτικών στις 19 Φεβρουάριου του 1947 για την ίδρυση του Στρατοπέδου της Μακρονήσου με στόχο την ιδεολογική αναμόρφωση των επικίνδυνων πολιτικών στοιχείων εντός του στρατεύματος.¹⁰⁹

Στις 27 Ιουνίου 1947 πραγματοποιήθηκε στο Στρασβούργο το συνέδριο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Σε αυτό ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης ανακοίνωσε ότι «η αδιαλλαξία της αντίδρασης, ξένης και ντόπιας» υπαγόρευε «τη δημιουργία Λεύτερης Ελλάδας με δική της κυβέρνηση», εκτός και αν η άλλη πλευρά δεχόταν τους όρους που το ΚΚΕ είχε προτείνει στην κυβέρνηση Μάξιμου ήδη από τον Απρίλιο του 1946. Οι όροι περιλάμβαναν την κατάπαυση των ξένων επεμβάσεων, των Η.Π.Α. και της Βρετανίας, την ουδετερότητα της χώρας στα πλαίσια του Ο.Η.Ε., τη συμμετοχή του ΕΑΜ σε νέα κυβέρνηση, ανακωχή, τη χορήγηση γενικής αμνηστίας και τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών.¹¹⁰

Η τοποθέτηση του Πορφυρογένη λειτούργησε καταλυτικά. Η ελληνική κυβέρνηση, αφού ζήτησε και πήρε στις 2 Ιουλίου την άδεια των Αμερικανών, επιδόθηκε σε μαζικές συλλήψεις στελεχών της Αριστεράς. Μέσα σε λίγες μέρες στην περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά συνελήφθησαν 13.571 άτομα τα οποία στη συνέχεια εκτοπίστηκαν σε νησιά με την κατηγορία ότι το ΚΚΕ σχεδίαζε ένοπλη εξέγερση.¹¹¹ Ο Ριζοσπάστης στις 10 Ιουλίου 1947 έγραφε για εκατοντάδες συλλήψεις ατόμων σε Αθήνα και Πειραιά, μεταξύ αυτών του Παρτσαλίδη και του αρχισυντάκτη του *Ριζοσπάστη*, Χρήστου Καβαφάκη, και τη μεταφορά τους στην Ψυτάλλεια. Στο ίδιο φύλλο σε άρθρο με τίτλο «Διαβολονήσι» περιγράφονταν οι δυσμενείς συνθήκες κράτησης 1.700 φαντάρων στο στρατόπεδο Μακρονήσου.¹¹² Τις επόμενες μέρες οι συλλήψεις αυξήθηκαν και η εφημερίδα συνέχισε να αναρτά καταλόγους

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σελ. 2.

¹⁰⁹ Σωτήρης Κωστόπουλος, «Η συγκρότηση των ταγμάτων των Σκαπανέων» στο Συλλογικό, *Μακρόνησος, Ιστορικός τόπος τ. Α.*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2003, σελ. 59.

¹¹⁰ Σφήκας, ο.π. σελ. 163.

¹¹¹ Στο ίδιο, σελ. 171.

¹¹² *Ριζοσπάστης*, 10/7/1947.

με ονόματα συλληφθέντων, ενώ ανακοινώθηκε η εκτόπισή τους στην Ικαρία για έναν χρόνο.¹¹³

Ο Νίκος Μαλίκης, συνελήφθη στις 6 Ιουλίου 1947 από την Υποδιεύθυνση Γενικής Ασφάλειας Αθηνών και εκτοπίστηκε στην Ικαρία, όπως ο ίδιος αναφέρει στην απολογία του στο Στρατοδικείο Καβάλας το 1951.¹¹⁴ Η σύλληψή του θα πρέπει να έγινε για πολιτικούς λόγους, εξαιτίας της δράσης του ως μέλος της ΕΠΟΝ. Σύμφωνα με μαρτυρία συγχωριανών του στον ΑΤ, «η αστυνομία κατά τη σύλληψή του βρήκε πολύ υλικό στο σπίτι του»,¹¹⁵ χωρίς να διευκρινίζεται το είδος του υλικού. Αν είχε συλληφθεί ως ανυπότακτος, θα έπρεπε να είχε εκτοπιστεί στη Μακρόνησο μαζί με τους υπόλοιπους ύποπτους για αριστερό φρόνημα στρατευσίμους ή να τεθεί υπό στρατιωτική κράτηση και όχι να βρεθεί στην Ικαρία μαζί με τους πολιτικούς κρατούμενους.¹¹⁶

Ενώ ο Μαλίκης βρισκόταν εκτοπισμένος, τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς η οικογένειά του στον Βώλακα δέχτηκε ακόμη ένα χτύπημα. Σύμφωνα με αφηγήσεις των συγχωριανών του, κομμουνιστές αντάρτες συνέλαβαν τον μεγαλύτερο αδελφό του, τον Θανάση, και τον εκτέλεσαν. Το πτώμα του δεν βρέθηκε ποτέ. Ο γερο-Μαλίκης μέσα σε λίγους μήνες έχασε και τους δύο γιους του, ο μεγαλύτερος ήταν νεκρός και ο μικρότερος εξόριστος. Σε ηλικία 80 χρονών έμεινε μοναδικός προστάτης της Δήμητρας, χήρας του Θανάση, και των πέντε ορφανών παιδιών τους.¹¹⁷ Στο ερώτημα γιατί οι κομμουνιστές συνέλαβαν και εκτέλεσαν τον αδελφό του Νίκου κανείς από τους ηλικιωμένους Βωλακιώτες δεν μπορούσε να δώσει ικανοποιητική απάντηση.

Οι συμφορές για την οικογένεια Μαλίκη, όμως, δεν είχαν τελειώσει. Τον Αύγουστο του 1948, κομμουνιστές αντάρτες εισέβαλαν στον Βώλακα και έκαψαν σπίτια.¹¹⁸ Μεταξύ των κατοικιών που κάηκαν ήταν και το σπίτι της οικογένειας Μαλίκη. Ο Κωνσταντίνος Μαλίκης στην προσπάθειά του να περισώσει ό,τι μπορούσε υπέστη σοβαρά εγκαύματα.¹¹⁹ Το κάψιμο του χωριού συνδέθηκε στη μνήμη των κατοίκων του Βώλακα με το γυναιοκομάζωμα και το παιδομαζώμα που ακολούθησε. Οι αντάρτες, αφού συγκέντρωσαν γυναίκες και παιδιά, ξεχώρισαν τις νεότερες και κάποια από τα παιδιά. Όσες δεν κατάφεραν να δραπετεύσουν,

¹¹³ Ριζοσπάστης, 11/7/1947.

¹¹⁴ Τακτικό Στρατοδικείο Καβάλας, Πρακτικά συνεδριάσεως 31/1/1951, αριθ. αποφ. 53/51.

¹¹⁵ Προφορική μαρτυρία ΑΤ, 10/2/2025

¹¹⁶ Πολυμέρης Βόγλης και Στρατής Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950, Βία και Προαπαγάνδα» στο Χρίστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα τ. 2*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009, σελ. 53.

¹¹⁷ Παπαμαρίνος, ο.π. σελ. 159.

¹¹⁸ *Θάρρος*, 17/8/1948.

¹¹⁹ Παπαμαρίνος, ο.π. σελ. 156.

οδηγήθηκαν στη Ρουμανία. Εκεί δούλεψαν σε εργοστάσια και παιδικούς σταθμούς. Μετά τη λήξη του Εμφυλίου επικοινωνήσαν μέσω του Ερυθρού Σταυρού με τις οικογένειές τους και το 1954 οι περισσότερες από αυτές επαναπατρίστηκαν στον Βόλακα.¹²⁰

Η ΑΜ θυμόταν με λεπτομέρειες πώς τον Αύγουστο του '48 κατάφερε να δραπετεύσει από τους κομμουνιστές αντάρτες και να επιστρέψει στο σπίτι της. Στην εξώπορτα αντίκρισε έναν καμένο γέρο, τον γερο-Μαλίκη, τον γείτονά της. Αν και συνομήλικη με τον Νίκο, δεν θέλησε να πει τίποτα γι' αυτόν πέρα από το ότι «ήταν κομμουνιστής και τον εκτέλεσαν».¹²¹

¹²⁰ Προφορικές Μαρτυρίες ΕΣ, 28/11/2024 και ΜΑ, 23/1/2025.

¹²¹ Προφορική μαρτυρία ΑΜ, 23/1/2025

8. Εξορία

8.1 Στη Μακρόνησο

Η τεκμηρίωση της πορείας του Νίκου Μαλίκη κατά την περίοδο της εξορίας του παρουσιάζει σημαντικά ερευνητικά κενά, καθώς δεν κατέστη δυνατή η ανεύρεση σχετικών στοιχείων στον φάκελό του στα αρχεία των στρατιωτικών υπηρεσιών. Ειδικότερα, η Στρατολογική Υπηρεσία Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, ανταποκρινόμενη σε σχετικό αίτημα, απαίτησε την προσκόμιση πιστοποιητικού εγγύτερων συγγενών ως προϋπόθεση για την πρόσβαση στο περιεχόμενο του φακέλου. Παρά τις επαφές με απογόνους του αδελφού του, η έκδοση του εν λόγω πιστοποιητικού δεν κατέστη εφικτή, εξαιτίας της έλλειψης στοιχείων για την αδελφή του Μαλίκη, Δήμητρα, και την οικογένειά της, οι οποίοι, μετά τη μετεγκατάστασή τους στη Βουλγαρία το 1944, έχασαν την ελληνική τους ιθαγένεια.

Ωστόσο, για το διάστημα που ο Νίκος Μαλίκης βρισκόταν εξόριστος έχουν διασωθεί σημαντικές πληροφορίες, που αφορούν κυρίως στη Μακρόνησο και τον Αή Στράτη, καθώς δεν κατέστη δυνατή η ανεύρεση πληροφοριών για την περίοδο που βρισκόταν εκτοπισμένος στην Ικαρία, μέσα από τις γραπτές μαρτυρίες συνεξοριστών του, αλλά και από τα πρακτικά της δίκης του στο Τακτικό Στρατοδικείο Καβάλας στις 31 Ιανουαρίου 1951. Στην απολογία του κατέθεσε ότι μετά τη σύλληψή του στις 6 Ιουλίου 1947 εκτοπίστηκε αρχικά στην Ικαρία και στη συνέχεια στη Μακρόνησο.¹²² Σύμφωνα με όλες τις διαθέσιμες μαρτυρίες Μακρονησιωτών ο Μαλίκης ήταν έγκλειστος στο Α' ΕΤΟ. Οι εκτοπισμένοι στρατιώτες στη Μακρόνησο ήταν χωρισμένοι σε τρία στρατόπεδα το Α', Β' και Γ' Τάγμα Σκαπανέων. Από το 1949, οπότε και μεταφέρθηκαν στη Μακρόνησο και πολιτικοί κρατούμενοι από την Ικαρία, τα τρία στρατόπεδα μετονομάστηκαν σε Α', Β' και Γ' ΕΤΟ (Ειδικό Τάγμα Οπλιτών). Στο Α' ΕΤΟ κρατούνταν οι αμετανόητοι, όσοι δεν υπέγραφαν δήλωση μετανοίας και γι' αυτό ονομάστηκε το κόκκινο τάγμα. Εκτός του στρατοπέδου, στη χαράδρα, υπήρχε το

¹²² Τακτικό Στρατοδικείο Καβάλας, αριθ. αποφ. 53/51, Πρακτικά συνεδρίασης 31/1/1951.

λεγόμενο «σύρμα», χώρος απομόνωσης περιφραγμένο με συρματοπλέγμα στον οποίο υπέβαλλαν σε βασανιστήρια τους κρατούμενους.¹²³

Ο Αντώνης Φλούντζης στο βιβλίο του *Στο κολαστήριο της Μακρονήσου* σημειώνει ότι σύμφωνα με στοιχεία από την έκθεση του ΟΑΜ,¹²⁴ από τις 12 μέχρι τις 25 Οκτωβρίου 1949 το Α΄ Τάγμα υποδέχτηκε πέντε αποστολές με συνολική δύναμη 2.660 εξόριστων. Έμειναν αμετανόητοι 140. Στο ίδιο βιβλίο, ο Γ.Α. Αθανασόπουλος αναφέρει ότι στη χαράδρα ανέβασαν αρχικά 29 άτομα, μεταξύ των οποίων και τον Νίκο Μαλίκη. Εκεί μένανε φρουρούμενοι σε δύο συρματοφραγμένες σκηνές σε απόλυτη απομόνωση. Καθημερινά τους έδιναν δύο φλιτζανάκια του καφέ νερό ανά άτομο και τους υπέβαλλαν στο βασανιστήριο της αλυσίδας και της πέτρας. Τους έβγαζαν το πρωί τον έναν πίσω από τον άλλον σαν αλυσίδα και χτυπώντας τους με μαστίγιά τους πήγαιναν στην κορυφή του βουνού και τους ανάγκαζαν να φορτώνονται μεγάλες πέτρες. Αν κάποιος έπαιρνε μικρότερη, τον άρχιζαν στις βουρδουλιές. Στη συνέχεια τους ανάγκαζαν να τις μεταφέρουν στην ακροθαλασσιά και να τις πετούν στην θάλασσα. Η συνεχής και χωρίς νόημα μεταφορά των βράχων συνιστούσε εκτός από σωματικό και ψυχολογικό μαρτύριο.¹²⁵

Ο Νίκος Μάργαρης στο βιβλίο του *Ιστορία της Μακρονήσου* γράφει ότι ο Μαλίκης μεταφέρθηκε στο Α΄ ΕΤΟ τον Οκτώβριο του 1949 μαζί με χιλιάδες άλλους νέους για στράτευση. Αυτόν τον αγνόησαν και δεν τον έντυσαν στρατιωτικά, όπως και όλους τους άλλους που δεν είχαν υπογράψει δήλωση. Αναφέρει ακόμη ότι στα τέλη Απριλίου του 1950 ανέβηκαν στη χαράδρα τρεις ξένοι δημοσιογράφοι, δύο άντρες και μια γυναίκα. Τους είχε επιτρέψει την πρόσβαση ο νέος διοικητής της Μακρονήσου, που είχε αντικαταστήσει τον διαβόητο Βασιλόπουλο.

Τους δημοσιογράφους συνόδευαν αξιωματικοί και αλφαμίτες. Οι κρατούμενοι βγήκαν από τις σκηνές, στάθηκαν όρθιοι και τους κοίταξαν. Οι δημοσιογράφοι, έξω από τα σύρματα τους κοίταξαν με απορία. Ένας κρατούμενος, με γαλανά μάτια και ξανθά μαλλιά κατσιασμένα από την απλυσιά, πετάχτηκε μπροστά και μίλησε στους ξένους γαλλικά:

-Ελάτε, κύριοι... ελάτε στη χαράδρα του θανάτου. Καλωσορίσατε. Είσαστε οι πρώτοι άνθρωποι που βλέπουμε και στους οποίους μπορούμε να ανοίξουμε την καρδιά μας και να εξιστορήσουμε την τραγωδία μας.

¹²³ Δημήτρης Υφαντής, *Μακρόνησος, Όταν η «τρέλα» απέκτησε τοπικό προσδιορισμό*, Αθήνα, Άγρα, 2023, σελ. 28-32.

¹²⁴ Οργανισμός Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου (ΟΑΜ) ιδρύθηκε το 1949 μετά τη λήξη του Εμφυλίου με σκοπό την «πολιτική αναμόρφωση» των ιδιωτών εξόριστων.

¹²⁵ Αντώνης Φλούντζης, *Στο κολαστήριο της Μακρονήσου*, Αθήνα, Φιλιππότη, 1984, σελ. 131-132.

*Ήταν ο Νίκος Μαλίκης αυτός που μίλησε στα γαλλικά στους δημοσιογράφους. Η φωνή του είχε ένα χρώμα τραγικό. Έτρεμε. Όχι από φόβο, αλλά γιατί με λίγα λόγια έπρεπε να τους περιγράψει το αληθινό πρόσωπο της Μακρονήσου. Ένα πρόσωπο που το έβλεπαν μονάχα οι κρατούμενοι.*¹²⁶

Η επίσκεψη των ξένων δημοσιογράφων με τον Μαλίκη να τους απευθύνεται στα γαλλικά, περιγράφεται στις αναμνήσεις του Απόστολου Μπογιατζή στο βιβλίο *Μακρονήσι, το βιβλίο που ήθελα ν' αφήσω*. Ο Μπογιατζής βρισκόταν και αυτός στο «σύρμα», στην απομόνωση του Α' ΕΤΟ στη χαράδρα, όταν τους επισκέφθηκαν οι ξένοι δημοσιογράφοι και θυμάται τον Νίκο Μαλίκη να περιγράφει στα γαλλικά τα βασανιστήρια και τις απάνθρωπες συνθήκες κράτησής τους.¹²⁷

Ο Νίκος Παπαδόπουλος στη μαρτυρία του για τη Μακρόνησο αναφέρει την επίσκεψη των τριών δημοσιογράφων στις αρχές του 1950 στη χαράδρα. Θυμάται ότι από τα αντίσκηνα βγήκαν εβδομήντα άνθρωποι «σκελετωμένοι, ματωμένοι, τσακισμένα χέρια, πόδια, πλευρά, κεφάλια, τρελοί». Παίρνοντας τον λόγο ο Θέμος Κορνάρος άρχισε να περιγράφει τις συνθήκες κράτησής τους, ενώ ο Νίκος Μαλίκης, φοιτητής νομικής, μετέφραζε στα γαλλικά. Όταν τελείωσε η επίσκεψη, ένας από τους αξιωματικούς είπε στον Μαλίκη ότι αυτό που είχε κάνει –τη μετάφραση– θα το πλήρωνε ακριβά.¹²⁸

Ο χαράκτης-ζωγράφος Γιώργος Φαρσακίδης, Μακρονησιώτης και ο ίδιος, στο βιβλίο του *Σε άνιση μάχη...* περιγράφει την επίσκεψη των ξένων δημοσιογράφων στο «σύρμα» σκιαγραφώντας συγχρόνως την προσωπικότητα του Μαλίκη: «πάντα με το χαμόγελο και τη σεμνότητά του ο Νίκος Μαλίκης, ο Νικολάκης μας, υπήρξε ο ξεχωριστός μέσα στους φίλους και στους συγκρατούμενους». Το παραπάνω απόσπασμα συνοδεύεται από σχέδιο, που ο συγγραφέας ζωγράφησε εκ του φυσικού το 1949, στο οποίο απεικονίζεται μια ομάδα εξόριστων μέσα σε σκηνή να ακούν με προσοχή έναν συγκρατούμενό τους που τους μιλάει. Το σχέδιο συνοδεύεται από την εξής λεζάντα: «Είναι η ώρα του ερχομού των βασανιστών και ο συγγραφέας Θέμος Κορνάρος ηθελημένα, λυτρωτικά, ξεστρατίζει τη σκέψη μας με απίθανες αφηγήσεις. Ο δεύτερος από αριστερά είναι ο Νίκος Μαλίκης».¹²⁹

¹²⁶ Νίκος Μάργαρης, *Ιστορία της Μακρονήσου*, τ. Β, Αθήνα, Δωρικός, 1966, σελ. 641-642.

¹²⁷ Βασίλης Μπογιατζής (επιμ.), *Απόστολος Μπογιατζής, Μακρονήσι, Το βιβλίο που ήθελα ν' αφήσω*, Αθήνα, Πληθώρα, 2019, σελ. 107.

¹²⁸ Συλλογικό, *Μακρόνησος, ιστορικός τόπος*, τ. Γ, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2006, σελ. 203.

¹²⁹ Γιώργος Φαρσακίδης, *Σε άνιση μάχη...*, Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 95-96.

Για τα βασανιστήρια που πέρασαν οι αμετανόητοι στο «Πατριωτικό Πανεπιστήμιο της Μακρονήσου»¹³⁰ μπορούμε να πάρουμε μια ιδέα από την αυτοβιογραφία του Μίκη Θεοδωράκη *Οι Δρόμοι του Αρχάγγελου* στην οποία περιγράφει τα βασανιστήρια που υπέστη ο ίδιος στη Μακρόνησο, αλλά και από το μυθιστόρημά του Μενέλαου Λουντέμη *Οδός Αβύσσου αριθμός 0*. Ο Λουντέμης, έχοντας βιώσει από πρώτο χέρι την εξορία της Μακρονήσου, σημειώνει ότι «η φρίκη της Μακρόνησος δεν χωράει σε βιβλία. Διαβάζεται μόνο μες στα μάτια των τρελών της».¹³¹

Σύμφωνα, λοιπόν, με όλες τις μαρτυρίες ο Μαλίκης θα πρέπει να υπέστη ως αμετανόητος όλη την ασύλληπτη βία και τον παραλογισμό της Μακρονήσου. Κατάφερε, όμως να μην λυγίσει ούτε σωματικά ούτε ψυχικά. Έμεινε πιστός στην ιδεολογία, στις αρχές και στους συντρόφους του, αποδεικνύοντας, έτσι, τα τεράστια αποθέματα σωματικής και ψυχικής δύναμης που διέθετε. Ο χαρακτήρας του και το ήθος του έμειναν χαραγμένα ανεξίτηλα στη μνήμη των συντρόφων του και το όνομά του δεν ξεχάστηκε μέσα στα ονόματα των χιλιάδων εκτοπισμένων.

8.2 Στον Άη Στράτη

Οι εκλογές του Μαρτίου του 1950 ανέδειξαν μια νέα κυβερνητική συμμαχία μεταξύ των τριών κεντρώων κομμάτων: της ΕΠΕΚ του Νικολάου Πλαστήρα, του Κόμματος Φιλελευθέρων υπό την ηγεσία του Σοφοκλή Βενιζέλου και του ΔΣΚ του Γεωργίου Παπανδρέου, με πρωθυπουργό τον Πλαστήρα. Η νέα κυβέρνηση επεδίωξε να προβάλει ένα μετριοπαθές και δημοκρατικό προφίλ, σε μια προσπάθεια να αποκαταστήσει τη διεθνή εικόνα της χώρας, η οποία είχε πληγεί σοβαρά από τις καταγγελίες για τα βασανιστήρια στη Μακρόνησο. Στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής, εισήγαγε μια σειρά «μέτρων

¹³⁰ Έτσι αποκαλείται η Μακρόνησος σε προπαγανδιστικό φυλλάδιο που κυκλοφόρησε στην αγγλική γλώσσα το 1949 με στόχο να «πληροφορήσει την διεθνή κοινή γνώμη. Στο Στρατή Μπουρνάζος, Το «Μέγα Εθνικόν Σχολείον Μακρονήσου 1947-1950» στο *Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000, σελ. 121.

¹³¹ Μενέλαος Λουντέμης, *Οδός Αβύσσου αριθμός 0*, Αθήνα, Δωρικός, Πατάκης, 2015, σελ. 256.

ειρηνεύσεως», τα οποία περιλάμβαναν την αναθεώρηση των αποφάσεων των Έκτακτων Στρατοδικείων και την κατάργηση του Οργανισμού Αναμορφωτηρίων της Μακρονήσου.¹³²

Από το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς οι ιδιώτες εξόριστοι άρχισαν να μεταφέρονται σταδιακά σε άλλα νησιά και ο Νίκος Μαλίκης, σύμφωνα με μαρτυρίες συνεξοριστών του, μεταφέρθηκε μαζί με άλλους «επικίνδυνους αμετανόητους» στον Άη Στράτη. Ο Νίκος Παπαδόπουλος θυμάται ότι μετά τις εκλογές του 1950 και την επίσκεψη των ξένων δημοσιογράφων στο «σύρμα», τους «έδωσαν εντολή να μαζέψουν τα πράγματά τους και στη συνέχεια τους οδήγησαν στο τέταρτο τάγμα στην άλλη άκρη της Μακρονήσου. Εκεί ήταν πάνω από 2.500 κόσμος που είχανε φέρει από όλα τα στρατόπεδα της Μακρονήσου. Μετά από λίγο καιρό τους φόρτωσαν σε αρματαγωγά και τους μετέφεραν στον Άη Στράτη».¹³³

Μετά την κόλαση της Μακρονήσου, με τα βασανιστήρια, τη δίψα και την απομόνωση, ο Άη Στράτης ήταν μια ανάπαυλα για τους εξοριστούς. Εκεί, σύμφωνα με τον Απόστολο Μπογιατζή, οι πιο μορφωμένοι κρατούμενοι οργάνωσαν διάφορα μαθήματα, όπως ξένων γλωσσών, σκακιού και μουσικής.¹³⁴ Αυτό δεν σήμαινε, βέβαια ότι οι συνθήκες διαβίωσης ήταν καλύτερες. Το στρατόπεδο των εξοριστών δεν διέθετε καμιά κτιριακή υποδομή και οι 3.000 περίπου εξόριστοι ζούσαν σε πάνινες σκηνές εκτεθειμένοι στον άνεμο, τη βροχή και τις πλημμύρες. Νερό προμηθεύονταν από πηγάδια που είχαν ανοίξει εξοριστοι προηγούμενων περιόδων και ο φωτισμός γινόταν με λάμπες πετρελαίου. Ήταν όμως σημαντικό το ότι δεν υπήρχαν συρματοπλέγματα και χωροφύλακες στο στρατόπεδο. Οι εξοριστοι ήταν «ελεύθεροι» μέσα στο στρατόπεδο, μπορούσαν να κάνουν μπάνιο στη θάλασσα, να παίζουν βόλεϊ και να διαβάζουν, καθώς υπήρχαν πολλά βιβλία.¹³⁵

Ο Νίκος Μαλίκης παρέμεινε στον Άη Στράτη λίγους μόνο μήνες, καθώς το φθινόπωρο του 1950 μεταφέρθηκε στις φυλακές της Καβάλας για να περάσει από στρατοδικείο. Ο Νίκος Παπαδόπουλος θυμάται, χωρίς να μπορεί να προσδιορίσει την ακριβή ημερομηνία: «Δούλευα στο Λιμάνι. Φορτώναμε και ξεφορτώναμε τα πράγματα των εξοριστών, που έφερνε το πλοίο. Βλέπουμε να φέρνουν έναν κρατούμενο με χειροπέδες. Η χωροφυλακή πήγε στο στρατόπεδο, πήρε τον Μαλίκη και τον έφερε στο πλοίο να φύγει. Μάθαμε ότι τον πηγαίνανε στην Καβάλα να περάσει από στρατοδικείο».¹³⁶

¹³² Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ελεγχόμενη Δημοκρατία» στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* τ. 9, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σελ. 12.

¹³³ Νίκος Παπαδόπουλος, στο *Μακρόνησος Ιστορικός τόπος*, τ. Γ, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2006, σελ. 203-204

¹³⁴ Απόστολος Μπογιατζής, ο.π. σελ. 217.

¹³⁵ Τασούλα Βερβενιώτη, *Αναπαραστάσεις της Ιστορίας. Η δεκαετία του 1940 μέσα από τα αρχεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού*, Αθήνα, Μέλισσα, 2009, σελ. 94.

¹³⁶ Νίκος Παπαδόπουλος, ο.π. σελ. 204.

9. Τακτικό Στρατοδικείο Καβάλας

9.1. Η δίκη

Ο Νίκος Μαλίκης δεν δικάστηκε από Έκτακτο Στρατοδικείο για πολιτικούς λόγους. Αντίθετα, παραπέμφθηκε στο Διαρκές Στρατοδικείο Καβάλας και στις 31 Ιανουαρίου του 1951 δικάστηκε με την κατηγορία της «ανυποταξίας εν καιρώ επιστρατεύσεως».¹³⁷ Το γεγονός αυτό ερχόταν σε αντίθεση τόσο με τον τρόπο της σύλληψής του κατά τις μαζικές συλλήψεις αριστερών το καλοκαίρι του 1947, όσο και με τους εκτοπισμούς του, αρχικά στην Ικαρία, το 1949 στη Μακρόνησο και το 1950 στον Άη Στράτη. Αν είχε συλληφθεί ως ανυπότακτος, θα έπρεπε από το 1947 να βρίσκεται στη Μακρόνησο μαζί με τους υπόλοιπους ύποπτους αριστερούς στρατιώτες, ενώ το 1950 θα είχε παραμείνει στη Μακρόνησο μαζί με τους υπόλοιπους στρατεύσιμους και δεν θα μεταφέρονταν με τους πολιτικούς κρατούμενους στον Άη Στράτη.

Στα πρακτικά της δίκης αναγράφεται ότι ο Νίκος Μαλίκης δεν είχε συνήγορο υπεράσπισης γι' αυτό και του όρισε συνήγορο το δικαστήριο. Ο Μανώλης Διπλός αναφέρει ότι «κανείς δικηγόρος από όσους κάλεσαν δεν τόλμησε να αναλάβει την υπεράσπισή του. Ένας, μάλιστα, του έβαλε σαν όρο να υπογράψει δήλωση μετανοίας και ο Νίκος τον έσπρωξε».¹³⁸ Οι συγγενείς και οι συγχωριανοί του αναφέρουν ότι δεν είχε συνήγορο επειδή πίστευε ότι ως φοιτητής νομικής θα μπορούσε να υπερασπιστεί στον εαυτό του, αφού θεωρούσε ότι σύμφωνα με τον νόμο ήταν αθώος.¹³⁹

Στην απολογία του κατέθεσε ότι όταν κλήθηκε να παρουσιαστεί η κλάση του τον Μάρτιο του 1947, βρισκόταν στην Αθήνα ως φοιτητής. Επιπρόσθετα ήταν προστάτης οικογένειας, γεγονός που του εξασφάλιζε έναν επιπλέον λόγο για στρατιωτική αναβολή. Φρόντισε, λοιπόν, να στείλει στην οικογένειά του όλα τα δικαιολογητικά που ήταν απαραίτητα για τη χορήγηση της στρατιωτικής του αναβολής. Ο ισχυρισμός του επιβεβαιώνεται από την αίτησή του προς την Πρυτανεία για χορήγηση Πιστοποιητικού Σπουδών για στρατιωτική χρήση ήδη

¹³⁷ Διαρκές Στρατοδικείο Καβάλας, Πρακτικά Συνεδριάσεως 31/1/1951, αρ. αποφ. 53/51.

¹³⁸ Θάρρος, 11/2/1981, Μανώλης Διπλός «Ήταν καθαρή δολοφονία».

¹³⁹ Προφορική μαρτυρία, ΠΝ, 1/1/2025.

από το 1946.¹⁴⁰ Σε επιστολή που έλαβε από την οικογένειά του τον διαβεβαίωσαν ότι είχε τακτοποιηθεί το ζήτημα της στρατιωτικής του αναβολής.¹⁴¹ Τον Ιούνιο, όμως, του 1947 συνελήφθη και εκτοπίστηκε στην Ικαρία και στη συνέχεια στη Μακρόνησο.

Κατά την ανάκρισή του, ωστόσο, τον ενημέρωσαν ότι στον στρατιωτικό του φάκελο δεν υπήρχαν τα δικαιολογητικά για την αναβολή της στράτευσής του.¹⁴² Μετά από αυτό έστειλε στη Γραμματεία της Νομικής Σχολής Αθηνών αίτηση με ημερομηνία 22/1/1951 ζητώντας τη χορήγηση πιστοποιητικού στο οποίο να αναγράφεται ότι για να προσέλθει στην εξεταστική του 1947, προηγουμένως έπρεπε να καταβάλει τα δίδακτρα όλων των ετών, ότι προσήλθε στην εξεταστική του 1946 και ότι ήταν εγγεγραμμένος στη Νομική Σχολή.¹⁴³

Δεν ξέρουμε αν το αιτούμενο πιστοποιητικό έφθασε ποτέ στην Καβάλα, όμως στον φοιτητικό του φάκελο υπάρχει σχέδιο πιστοποιητικού με ημερομηνία 29/1/1951 στο οποίο δηλώνεται η εγγραφή του στη Νομική Σχολή στις 29/5/1942 και ότι έχει συμπληρώσει ένα έτος φοίτησης στη Σχολή η οποία ήταν τετραετής. Με διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα συμπληρώνεται ότι προσήλθε στην Α' τμηματική εξέταση κατά την εξεταστική περίοδο του Φεβρουαρίου και του Ιουνίου 1946 χωρίς να την περατώσει.¹⁴⁴ Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που αναγράφονται στο μητρώο τμηματικών εξετάσεων, στην εξεταστική του Φεβρουαρίου του 1946 ο Μαλίκης όφειλε να δώσει εξετάσεις σε τρία μαθήματα: Ιστορία και Εισηγ. Ρωμαϊκού Δικαίου, Συνταγματικό Δίκαιο και Πολιτική Οικονομία. Τον Φεβρουάριο πέρασε με επιτυχία τις εξετάσεις στο μάθημα της Ιστορίας και Εισηγ. Ρωμαϊκού Δικαίου, ενώ απέτυχε στην Πολιτική Οικονομία. Στην εξεταστική του Ιουνίου πέρασε το Συνταγματικό Δίκαιο και απέτυχε ξανά στην Πολιτική Οικονομία.¹⁴⁵

Στην απολογία του ο Νίκος Μαλίκης δήλωσε ότι η μη στράτευσή του δεν έγινε για πολιτικούς λόγους και ότι δεν ήταν στις προθέσεις του να μην εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, όμως οι γονείς του ήταν υπερήλικες και σε δύσκολη οικονομική κατάσταση λόγω της βουλγαρικής κατοχής. Εξήγησε επίσης ότι δεν είχε απαντήσει στις ερωτήσεις του ανακριτή για πολιτικά θέματα, γιατί τα θεώρησε προσωπικό ζήτημα και γι' αυτό δεν υπέγραψε και την απολογία του. Τέλος, τόνισε για ακόμη μια φορά τη δύσκολη

¹⁴⁰ Ιστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ, ατομικός φάκελος Νίκου Μαλίκη, Αίτηση 10/8/1946

¹⁴¹ Τακτικό Στρατοδικείο Καβάλας, ο.π.

¹⁴² Στο ίδιο.

¹⁴³ Ιστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ, ο.π. Αίτηση 22/1/1951.

¹⁴⁴ Στο ίδιο.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, Νομική Σχολή, Πρώτη τμηματική εξέταση, πανεπιστημιακό έτος 1941-1942, εξεταστική Φεβρουαρίου και Ιουνίου 1946.

οικονομική του κατάσταση στην Αθήνα και την αδυναμία του να πληρώσει τα πανεπιστημιακά δίδακτρα.¹⁴⁶

Στην ερώτηση του προέδρου αν υπέγραψε δήλωση μετανοίας και αν αποκηρύσσει τον κομμουνισμό, απάντησε ότι αυτό ήταν προσωπικό του ζήτημα και ζήτησε να μην του γίνονται τέτοιες ερωτήσεις. Ο πρόεδρος τον ρώτησε για ποιο λόγο τον συνέλαβε η Ασφάλεια και αν η μη στράτευση του οφειλόταν στην ιδεολογία του και στις επιταγές του ΚΚΕ. Ο Μαλίκης απάντησε ότι οι λόγοι της μη στράτευσής του ήταν αυτοί που είχε προαναφέρει και ζήτησε να μην αναμιγνύονται ζητήματα πολιτικού περιεχομένου στην κατηγορία που του είχε απαγγελθεί.¹⁴⁷

Στο σημείο αυτό τίθεται το ερώτημα σχετικά με το κατά πόσο η δήλωσή του ότι ήθελε να εκπληρώσει τη στρατιωτική του θητεία ήταν ειλικρινής και αν οι λόγοι που επικαλούνταν για την αναβολή του ήταν πρόσχημα για να αποφύγει τη στράτευση εξαιτίας της ιδεολογίας του. Την απάντηση την έδωσε η τοποθέτηση ενός Μακρονησιώτη στα Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης με θέμα τη Μακρόνησο, ο οποίος εξήγησε πως «όταν το καλοκαίρι του 1947 η κυβέρνηση αποφάσισε την αναστολή των φοιτητικών αναβολών, το ΚΚΕ και η ΕΠΟΝ έδωσαν οδηγία στα μέλη τους να πάνε στον στρατό. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μεταφερθούν μέσω της παρουσίας τους στα έμπεδα, προς τη Μακρόνησο».¹⁴⁸ Επομένως, ο Νίκος Μαλίκης ως μέλος της ΕΠΟΝ και ακολουθώντας τις οδηγίες της δεν είχε λόγο να αποφύγει τη στράτευση για ιδεολογικούς λόγους.

Στη συνέχεια ο Βασιλικός Επίτροπος τον ρώτησε αν σε περίπτωση αναβολής της δίκης ήταν σε θέση να αποδείξει ότι όντως είχαν υποβληθεί τα απαραίτητα για την αναβολή του δικαιολογητικά. Η απάντηση του Μαλίκη ήταν ότι δεν γνώριζε αν όντως είχαν κατατεθεί τα δικαιολογητικά, καθώς δεν τα είχε καταθέσει ο ίδιος, αλλά είχε ζητήσει να διευθετήσει το θέμα η οικογένειά του. Εδώ προκύπτει το ερώτημα, γιατί δεν υπήρχαν τα δικαιολογητικά στον φάκελό του; Είχε αμελήσει η οικογένειά του; Μήπως όποιος από τον Βώλακα είχε αναλάβει τη διευθέτηση του ζητήματος, μιας και ο πατέρας του ήταν αναλφάβητος, δεν έστειλε εσκεμμένα στη Στρατολογία τα απαραίτητα έγγραφα; Τέλος, πόσο πιθανό ήταν ο ίδιος ο Στρατός να ευθυνόταν για την απουσία των δικαιολογητικών, με στόχο να ενοχοποιήσει τον Μαλίκη και να τον οδηγήσει στην εκτέλεση αποστερώντας του οποιοδήποτε ελαφρυντικό;

¹⁴⁶ Τακτικό Στρατοδικείο Καβάλας, ο.π.

¹⁴⁷ Στο ίδιο.

¹⁴⁸ Συλλογικό, *Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Συζήτηση 7/3/1998, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000, σελ. 313-314.

Πριν τη λήξη της διαδικασίας, ο πρόεδρος τον ρώτησε για δεύτερη φορά αν είχε υποβάλει ή αν προτίθετο να υποβάλει δήλωση μετανοίας και αν αποκήρυσσε τον κομμουνισμό. Ο Μαλίκης αποκρίθηκε: «να μου επιτρέψετε να μην απαντήσω διά τα προσωπικά μου ζητήματα περί των ατομικών μου πολιτικών πεποιθήσεων». Η ακροαματική διαδικασία ολοκληρώθηκε με την πρόταση του βασιλικού επίτροπου για αναβολή της δίκης, ώστε να επιβεβαιωθεί εάν όντως είχαν υποβληθεί τα απαραίτητα δικαιολογητικά αναβολής και αν βρίσκονταν στο αρμόδιο Στρατολογικό Γραφείο, ενώ η υπεράσπιση ζήτησε την επιείκεια του δικαστηρίου.¹⁴⁹

9.2 Καταδικαστική απόφαση και εκτέλεση

Το Δικαστήριο, μετά την κεκλεισμένων των θυρών σύσκεψη των μελών του, ανακοίνωσε την απόφασή του να απορρίψει την πρόταση του βασιλικού επιτρόπου για αναβολή της δίκης και κήρυξε τον κατηγορούμενο παμψηφεί ένοχο ανυποταξίας εν καιρώ επιστρατεύσεως, πράξη που τελέσθηκε στις 30 Μαρτίου του 1947, όταν και έληξε η προθεσμία για την παρουσίαση των στρατεύσιμων της κλάσης του 1943 για την περιοχή της Δράμας. Παμψηφεί απέρριψε, επίσης, τα ζητήματα των ελαφρυντικών περιστάσεων και της μετρίας συγχύσεως και καταδίκασε τον κατηγορούμενο σε θάνατο.¹⁵⁰

Ο Μανώλης Διπλός τριάντα χρόνια αργότερα θυμόταν ότι τον Μαλίκη τον είχαν βγάλει από την αίθουσα για να διαβάσουν την απόφαση. Όταν τον έφεραν μέσα, βλέποντας τα δακρυσμένα μάτια γνωστών του γυναικών, κατάλαβε και ρώτησε «Με πόσο;» για να λάβει από τον γραμματέα του δικαστηρίου την απάντηση «παμψηφεί». Τότε στράφηκε προς τους στρατοδίκες που βρίσκονταν ακόμη στην έδρα και τους είπε: «Είστε δολοφόνοι. Με σκοτώνετε γιατί πίστεψα στη δίκαιη υπόθεση του λαού».¹⁵¹

Ο Νίκος Μαλίκης μετά την καταδικαστική απόφαση έμεινε στις φυλακές Καβάλας για δέκα μέρες. Το διάστημα αυτό φίλοι και γνωστοί προσπάθησαν να κινητοποιήσουν την κοινή γνώμη και να αποτρέψουν την εκτέλεσή του. Οι προσπάθειές τους, όμως, δεν είχαν κανένα

¹⁴⁹ Στο ίδιο.

¹⁵⁰ Στο ίδιο.

¹⁵¹ Μανώλης Διπλός, ο.π.

αποτέλεσμα και το απόγευμα της 10^{ης} Φεβρουαρίου ήρθε η διαταγή της εκτέλεσής του. Το επόμενο πρωί, 11 Φεβρουαρίου 1951, ημέρα Κυριακή, μεταφέρθηκε στην περιοχή Άσπρη Άμμο, εκεί που βρίσκεται το νεκροταφείο της πόλης της Καβάλας, και εκτελέστηκε διά τουφεκισμού. Λίγες ώρες αργότερα έφτασε τηλεγράφημα από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας το οποίο έγραφε: «Συμφωνούντος του Αρχιστρατήγου, αναστέλλεται η εκτέλεση Νικολάου Μαλίκη. Υπουργός Εθνικής Άμυνας Σ. Βενιζέλος».¹⁵²

Η μελέτη των πρακτικών της δίκης του Μαλίκη εγείρει σοβαρά ερωτήματα σχετικά με το κατά πόσο αποδόθηκε δικαιοσύνη στην περίπτωση του. Ένα από τα πρώτα ζητήματα που ανακύπτουν είναι αν η κατηγορία της ανυποταξίας σε καιρό επιστράτευσης όντως προέβλεπε τη θανατική ποινή, όπως αποφασίστηκε στην περίπτωση του κατηγορουμένου. Επιπλέον, προκαλεί απορία η απόφαση του δικαστηρίου να απορρίψει την πρόταση του βασιλικού επίτροπου για αναβολή της δίκης και την περαιτέρω διερεύνηση των ισχυρισμών του κατηγορουμένου, παρά την ύπαρξη ελαφρυντικών στοιχείων και την ανάγκη για μια πιο προσεκτική εξέταση της υπόθεσης.

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι στον Μαλίκη δεν αναγνωρίστηκε κανένα ελαφρυντικό, ακόμη και αυτό της υποχρέωσης φροντίδας των υπέργηρων γονιών του, το οποίο συνήθως λαμβανόταν υπόψη σε ανάλογες περιπτώσεις. Ιδιαίτερα προβληματικό, τέλος, είναι το γεγονός ότι ο πρόεδρος του δικαστηρίου επανειλημμένα ρωτούσε τον Μαλίκη αν είχε υπογράψει δήλωση μετανοίας και αν αποκήρυττε το ΚΚΕ. Η εστίαση του στρατοδίκη στα πολιτικά φρονήματα του κατηγορούμενου προκαλεί αμφιβολίες ως προς τις πραγματικές προθέσεις του δικαστηρίου και τη διασφάλιση της δίκαιης διαδικασίας.

Από τη μελέτη των πρακτικών δικών που πραγματοποιήθηκαν στο Διαρκές Στρατοδικείο Καβάλας την περίοδο Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου του 1951 προκύπτει ότι η ποινή που επέβαλε το δικαστήριο στην περίπτωση του Νίκου Μαλίκη ήταν δυσανάλογα αυστηρή. Στις 11/1/1951 σε δίκη με την κατηγορία της ανυποταξίας σε καιρό επιστρατεύσεως αναγνωρίστηκε στον κατηγορούμενο το ελαφρυντικό της μέτριας συγχύσεως και του επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης έξι μηνών.¹⁵³ Την ίδια μέρα σε άλλη δίκη με την ίδια κατηγορία αναγνωρίστηκε στον κατηγορούμενο το ελαφρυντικό της πλήρους σύγχυσης και αποφυλακίστηκε.¹⁵⁴ Σε δίκες στις 19/1/1951 και 31/1/1951 με την κατηγορία της ανθρωποκτονίας εξ αμελείας οι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν σε πέντε μήνες φυλάκιση και τους δόθηκε η δυνατότητα να

¹⁵² Στο ίδιο.

¹⁵³ Τακτικό Στρατοδικείο Καβάλας, αρ. αποφ. 1/51, 11/1/1951.

¹⁵⁴ Στο ίδιο, αρ. αποφ. 2/51, 11/1/1951.

εξαγοράσουν τις ποινές τους.¹⁵⁵ Ακόμη και στην περίπτωση της δίκης Βούλγαρου από το Κατάφυτο Δράμας στις 12/2/1951 με τις κατηγορίες της συστηματικής τρομοκρατίας του ελληνικού πληθυσμού, τα βασανιστήρια Ελλήνων, την κακόβουλη καταστροφή ιδιοκτησιών, δύο απόπειρες φόνου και την αρπαγή ενός κατοίκου της περιοχής, επιβλήθηκε φυλάκιση είκοσι τεσσάρων ετών, αλλά όχι θανατική ποινή.¹⁵⁶

Από τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την επιμονή του Προέδρου για την υπογραφή δήλωσης μετανοίας, εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο Νίκος Μαλίκης δεν καταδικάστηκε σε θάνατο για τις πράξεις του αλλά για τα πολιτικά του φρονήματα. Ήταν κομμουνιστής και επιπλέον σλαβόφωνος και ο συνδυασμός αυτός ήταν αρκετός για να επιφέρει τη θανατική καταδίκη. Τα πάντα μπορούσε να συγχωρέσει το επίσημο ελληνικό κράτος, όπως φαίνεται από τα πρακτικά των δικών που πραγματοποιήθηκαν την ίδια περίοδο με τη δίκη του Μαλίκη, όχι όμως και έναν αμετανόητο «εαμοβούλγαρο». Δεν ήταν τυχαίο, άλλωστε, το ότι η καταδικαστική απόφαση ήταν παμψηφεί, αποκλείοντας με τον τρόπο αυτό τη δυνατότητα αναίρεσής της.

Σύμφωνα με τον Μανώλη Διπλό, κατά τη διάρκεια της δίκης διαβάστηκε ένα σημείωμα από τη Μακρόνησο, που περιείχε ο φάκελός του, και σύμφωνα με το οποίο «ουδεμία βία είναι ικανή να τον κάνει να λυγίσει».¹⁵⁷ Όχι μόνο η βία που είχε υποστεί κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο «σύρμα» της Μακρονήσου, αλλά ούτε και οι παρακλήσεις της οικογένειάς του δεν κατάφεραν να τον κάνουν να υπογράψει δήλωση μετανοίας. Σύμφωνα με την μαρτυρία του ΠΝ, τον Νίκο Μαλίκη επισκέφτηκαν στη φυλακή τόσο ο πατέρας του όσο και ο κηδεμόνας του Νίκος Νικολαΐδης και τον παρακαλούσαν να υπογράψει.¹⁵⁸

Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία, όταν ο πατέρας του τον ρώτησε τι είχε κάνει και αν είχε σκοτώσει κάποιον, ο Νίκος του απάντησε: «Άσε, πατέρα, δεν θα καταλάβεις».¹⁵⁹ Πράγματι πώς μπορούσε να καταλάβει ο γερο-Μαλίκης όλα αυτά που είχε ζήσει το παιδί του στην εξορία; Πώς μπορούσε ένας άνθρωπος που είχε γεννηθεί το 1867 και είχε ζήσει όλη του τη ζωή σε ένα ορεινό χωριό να καταλάβει το όραμα ενός άλλου κόσμου για το οποίο ήταν έτοιμος να θυσιάσει και τη ζωή του ο μικρότερος γιος του;

¹⁵⁵ Στο ίδιο, αρ. αποφ. 22/51, 19/1/1951 και αρ. αποφ. 54/51, 31/1/1951

¹⁵⁶ Στο ίδιο, αρ. αποφ. 65/51, 12/2/1951.

¹⁵⁷ *Θάρρος*, Μανώλης Διπλός, ο.π.

¹⁵⁸ Προφορική μαρτυρία Πασχάλη Νικολαΐδη, 1/1/2025

¹⁵⁹ Προφορική μαρτυρία ΓΤ, 23/1/2025.

Το ερώτημα που τελικά προκύπτει είναι γιατί ο Νίκος Μαλίκης προτίμησε να πεθάνει και δεν υπέγραψε την περιβόητη δήλωση μετανοίας; Τι μπορεί να ήταν πιο ισχυρό από το ένστικτο της επιβίωσης; Για να κατανοηθεί η στάση του Μαλίκη, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η δήλωση μετανοίας, με τη δημοσίευσή της στην εφημερίδα και την ανάγνωσή της στην εκκλησία ή/και στην πλατεία του χωριού, σήμαινε την ψυχολογική ισοπέδωση του υπογράφοντα, ο οποίος με την αποκήρυξη του κομμουνισμού απαρνιόταν την ιδεολογική του ταυτότητα και τους συντρόφους του και περνούσε στο στρατόπεδο του αντιπάλου. Με τη δήλωση επιτυγχανόταν η ηθική εκμηδένιση του αποκαλούμενου «δηλωσία» τόσο μεταξύ των πρώην συναγωνιστών του όσο και μεταξύ των αντιπάλων του. Ποιος μπορούσε να εμπιστευτεί έναν «προδότη»; Στη Μακρόνησο δε ο ανανήψας έπρεπε να στραφεί κατά των πρώην συντρόφων του και να συμμετέχει στον βασανισμό τους.¹⁶⁰

Ο Νίκος Μαλίκης προτίμησε να πεθάνει παρά να προδώσει τον ίδιο του τον εαυτό. Ήξερε ότι αν υπέκυπτε στις παρακλήσεις του πατέρα του, μπορεί να έσωζε τη ζωή του, αλλά στην πραγματικότητα από εκείνη τη στιγμή θα ήταν ένας ζωντανός νεκρός. Ένας Δραμινός συγκρατούμενος του λίγο πριν την εκτέλεσή του, φέρεται να τον ρώτησε: «γιατί δεν κάνεις πίσω;» για να λάβει από τον Νίκο την απάντηση ότι ακόμη και αν υπέγραφε και έσωζε τη ζωή του θα τον «έτρωγαν» οι δικοί τους.¹⁶¹ Δεν ξέρω κατά πόσο ισχύει το παραπάνω, όμως συνεξόριστοί του στην Ικαρία αναφέρουν ότι μετά την καταδίκη του σε θάνατο τους έστειλε τηλεγράφημα που έγραφε: «Καταδικάστηκα σε θάνατο, στέκομαι στο πλευρό σας όρθιος. Νίκος».¹⁶²

Το σίγουρο είναι ότι ο Νίκος Μαλίκης, κατά τις δέκα ημέρες που μεσολάβησαν μέχρι την εκτέλεσή του, έζησε ένα δυσβάσταχτο ψυχολογικό μαρτύριο, ίσως μεγαλύτερο και από τα βασανιστήρια που υπέστη στη Μακρόνησο. Για δέκα ολόκληρες μέρες, έζησε με την σκέψη ότι, με μία μόνο υπογραφή, θα μπορούσε να σώσει τη ζωή του. Αυτό το ψυχολογικό βάρος αποτυπώθηκε στη συλλογική μνήμη των συγχωριανών του, οι οποίοι αφηγούνται ότι στη φυλακή «μέσα σε μια νύχτα άσπρισαν τα μαλλιά του».¹⁶³

¹⁶⁰ Παναγιώτης Σακελαρόπουλος, «Ψυχικός Πόνος και Μακρόνησος: Ενδοψυχικές Συγκρούσεις, Διλήμματα και Αδιέξοδα στην Αντιμετώπιση της Εξωτερικής Πραγματικότητας», στο Συλλογικό, *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000, σελ. 306.

¹⁶¹ Προφορική μαρτυρία ΧΜ και ΔΜ, 30/1/2025.

¹⁶² Γιώργος Φαρσακίδης, ο.π. σελ. 96 και Νίκος Μάργαρης ο.π. σελ. 642.

¹⁶³ Προφορική μαρτυρία ΜΠ 16/1/2025 και ΔΜ 30/1/2025

10. Συλλογική μνήμη και σιωπή

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει τόσο η δήλωση του θανάτου του Νίκου Μαλίκη στο Ληξιαρχείο Καβάλας όσο και η δημοσίευση της εκτέλεσής του στον Τύπο. Στην ληξιαρχική πράξη αναγράφεται ότι τη δεκάτη τρίτη του μηνός Φεβρουαρίου 1951 ημέρα Τρίτη δηλώθηκε από χωροφύλακα ο θάνατος διά τουφεκισμού του Νίκου Μαλίκη που πραγματοποιήθηκε τη δεκάτη Φεβρουαρίου 1951 ημέρα Τρίτη. Στη μνήμη συγγενών και συνεξόριστων η εκτέλεση έλαβε χώρα στις 11/2/1951 ημέρα Κυριακή. Πού βρίσκεται το λάθος, στη μνήμη ή στο δημόσιο έγγραφο; Πώς είναι δυνατόν η ημέρα δήλωσης του θανάτου να είναι Τρίτη και η ημέρα εκτέλεσης τρεις μέρες πριν να είναι πάλι Τρίτη; Πρόκειται για απροσεξία του ληξιαρχου ή παραποίηση της αλήθειας και απόπειρα συγκάλυψης της εκτέλεσης ημέρα Κυριακή;¹⁶⁴

Εφημερίδες της εποχής αναπαρήγαν την είδηση της εκτέλεσης, σχεδόν αυτολεξεί, με το εξής λακωνικό κείμενο στις τελευταίες σελίδες: «Εις το όπισθεν του Νεκροταφείου χώρον εξετελέσθη ο Νίκος Μαλίκης εκ Βώλακος Δράμας, καταδικασθείς εις θάνατον υπό του Διαρκούς Στρατοδικείου Καβάλας, διότι κληθείσης της κλάσεως του ηρνήθη να καταταγής εις τον Στρατόν».¹⁶⁵ Καμία λεπτομέρεια σχετικά με τη δίκη του. Δεν ήταν, άλλωστε, η εκτέλεσή του καμιά συνταρακτική υπόθεση, όπως αυτή της αρπαγής της Τασούλας από τα Χανιά, της οποίας η δίκη απασχόλησε την ίδια περίοδο τα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων για μέρες.¹⁶⁶ Ένας κομμουνιστής ήταν που «ήθελε και τα 'παθε».¹⁶⁷

Ρωτώντας ηλικιωμένους Βωλακιώτες τι είχε κάνει ο Νίκος Μαλίκης και γιατί εκτελέστηκε οι απαντήσεις που πήρα ήταν αποκαλυπτικές. Η ΜΠ μου είπε ότι δεν είχε κάνει τίποτα και ότι τον εκτέλεσαν επειδή δεν υπέγραφε δήλωση μετανοίας. Ο ΑΜ στην ερώτησή μου αν θυμόταν τον θείο του τον Νίκο, μου απάντησε: «Τον τουφέκισαν στην Καβάλα». Και όταν τον ρώτησαν γιατί τον εκτέλεσαν, αποκρίθηκε: «Πείσμα. Πολύ πείσμα. Ήθελε τους Ρώσους». Η ΕΣ, όταν τη ρώτησα αν θυμόταν τον Νίκο Μαλίκη, μου απάντησε: «Δεν ξέρω

¹⁶⁴ Ληξιαρχείο Καβάλας, Ληξιαρχική πράξη θανάτου 52/1951.

¹⁶⁵ *Μακεδονία, Φως*, 15/2/1951.

¹⁶⁶ *Μακεδονία*, 13/2/1951, 14/2/1951, 15/2/1951, 16/2/1951, 17/2/1951, 18/2/1951

¹⁶⁷ Προφορική Μαρτυρία ΤΑ, 30/1/2025.

κανέναν τέτοιο άνθρωπο», ενώ μου είχε ήδη εξιστορήσει πάρα πολλές αναμνήσεις της από τη βουλγαρική Κατοχή και τον Εμφύλιο. Το ίδιο απρόθυμη ήταν και η συνομήλική του ΜΑ, η οποία μου περιέγραψε με κάθε λεπτομέρεια το γυναικομάζωμα του 1948, αλλά δεν ήθελε να πει τίποτα για την οικογένεια Μαλίκη και τον Νίκο, παρόλο που το σπίτι τους ήταν ακριβώς πίσω από το δικό της.

Την απροθυμία και τη σιωπή των συγχωριανών του την απέδωσα αρχικά στο ιδεολογικό «παραστράτισμά» του προς τον κομμουνισμό σε ένα χωριό που πολλοί θυμούνταν και κάποιοι με χαρά μου τραγούδησαν τα τραγούδια που τους είχαν μάθει οι δάσκαλοί τους, για να προϋπαντήσουν τη βασίλισσα Φρειδερίκη όταν επισκέφθηκε τον Βόλακα γύρω στο 1955 για τα εγκαίνια στο Σπίτι του Παιδιού.¹⁶⁸ Επιπλέον, το τραύμα που προκάλεσε το γυναικομάζωμα και το κάψιμο του χωριού το 1948 από κομμουνιστές αντάρτες, ενδεχομένως, δικαιολογούσε τον εξοστρακισμό του Μαλίκη από τη μνήμη τους, αν και ο ίδιος δεν είχε λάβει μέρος σε αυτά τα γεγονότα.

Ένα αμφιλεγόμενο στοιχείο που προέκυψε κατά τη διάρκεια της έρευνας ήταν η πλήρης άγνοιά των συγχωριανών του, συμπεριλαμβανομένου και των συγγενών του, για την εξορία του στη Μακρόνησο. Ακόμη και ο Κ. Παπαμαρίνος, ενώ γράφει για τη σύλληψή του Μαλίκη το 1947 και την εκτέλεσή του το 1951, δεν αναφέρει το παραμικρό για τη Μακρόνησο. Αυτό με έκανε να αναρωτηθώ τι ήξεραν οι συγχωριανοί του σχετικά με το ζήτημα αυτό. Ο ΠΝ θυμόταν ότι στο πατρικό του έφταναν λευκές κάρτες χωρίς φάκελο από τον Μαλίκη, περιγραφή που ταιριάζει με τα λογοκριμένα γράμματα που επέτρεπαν στους εξόριστους να στέλνουν στις οικογένειές τους.¹⁶⁹ Ήταν δυνατό να φτάνουν στο χωριό τέτοια γράμματα και να μην το γνωρίζει κανείς, και ιδίως οι πολιτικές αρχές του τόπου, στις οποίες συγκαταλεγόταν και ο Παπαμαρίνος;

Η «άγνοια» σχετικά με την εξορία του στη Μακρόνησο, ίσως να οφειλόταν στη συντονισμένη προσπάθεια του επίσημου κράτους να σβήσει μετά το 1950 τον τόπο αυτόν από τη συλλογική μνήμη. Ακόμη και οι υμνητές της σώπασαν. Κανείς δεν ήθελε να συνδέει την πολιτική του δράση με τα βασανιστήρια στα στρατόπεδα της Μακρονήσου, που δεν διέφεραν και πολύ από τα αντίστοιχα σοβιετικά, τα οποία πρόβαλε η αμερικανική αντισοβιετική προπαγάνδα.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Προφορική μαρτυρία ΕΣ, 28/11/2024 και ΠΝ, 1/1/2025.

¹⁶⁹ Προφορική μαρτυρία ΠΝ, 1/1/2025.

¹⁷⁰ Στρατής Μπουρνάζος, ο.π. σελ. 135-136.

Συζητώντας με την ΣΤ, αντιλήφθηκα ότι η σιωπή γύρω από τον Νίκο Μαλίκη δεν οφειλόταν αποκλειστικά στα πολιτικά πάθη και ότι υπήρχε μια διάσταση πιο προσωπική και εξίσου, αν όχι περισσότερο, τραυματική. Σύμφωνα με τον Παπαμαρίνο, «στο γερο Μαλίκη μετά την εκτέλεση του γιου του, δεν είχε απομείνει τίποτα και γύριζε με μια κάπα στην πλάτη από δω και από κει για να καταφέρει να μεγαλώσει τα πέντε ορφανά εγγόνια του. Δεν τα κατάφερε όμως και πέθανε λίγα χρόνια αργότερα».¹⁷¹ Αυτό, όμως, που δεν αναφέρει ο Κ. Παπαμαρίνος είναι το πώς μπόρεσε να επιβιώσει μια χήρα με πέντε ορφανά και δύο υπέργηρα πεθερικά, έχοντας χάσει όλη την περιουσία της και με το στίγμα του κομμουνιστή κουνιάδου να πλανάται πάνω από την οικογένεια.

Η ΣΤ, η οποία είχε την τόλμη να μιλήσει για ένα θέμα ταμπού, αποκάλυψε ότι στον Βώλακα δρούσε για χρόνια μια ομάδα αντρών με μεγάλη πολιτική δύναμη και διασυνδέσεις οι οποίοι (εκ)βίαζαν γυναίκες του χωριού. Έτσι μπόρεσε η Δήμητρα να επιβιώσει και να μεγαλώσει τα παιδιά της. Έτσι και άλλες γυναίκες του Βώλακα γλύτωσαν τους άντρες τους από το να κατηγορηθούν από τους ίδιους τους (εκ)βιαστές στις στρατιωτικές αρχές της Επιτηρούμενης Ζώνης ως Βούλγαροι. Και όλα αυτά εν γνώσει και πολλές φορές με την προτροπή των ίδιων των συζύγων και των πεθερικών τους. Η τραγική ειρωνεία ήταν ότι μέλη της συγκεκριμένης ομάδας είχαν ευεργετηθεί από τον Νίκο Μαλίκη την περίοδο της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης το 1945, όταν μεσολάβησε στις ΕΑΜικές αρχές, ώστε να μην τους εκτελέσουν. Η ΣΤ μάλιστα θυμόταν ότι ο Μαλίκης ζήτησε από τους συγχωριανούς του που είχαν σωθεί χάρη στη μεσολάβησή του να παραβρεθούν στη δίκη του στην Καβάλα, όμως αυτοί δεν πήγαν.¹⁷²

Η μαρτυρία της ΣΤ με προβλημάτισε ως προς την αυθεντικότητά της και προσπάθησα να τη διασταυρώσω με μαρτυρίες και άλλων Βωλακιωτών. Στις συναντήσεις μου με τις ηλικιωμένες γυναίκες του χωριού κάθε φορά που ανέφερα τα συγκεκριμένα ονόματα ανακάλυπτα ότι επρόκειτο για συγγενείς τους και έτσι δεν επέμενα. Καταλάβαινα όμως καλύτερα τη σιωπή γύρω από το θέμα του Μαλίκη.

Καθώς οι γυναίκες του Βώλακα ήταν απρόθυμες να φανερώσουν το κοινό μυστικό του χωριού σε μια ξένη, αποφάσισα να απευθυνθώ στους άντρες του χωριού. Πράγματι, μιλώντας μαζί τους μου επιβεβαίωσαν την κακοποιητική δράση των συγχωριανών τους.¹⁷³ Η δράση αυτή εξηγούσε και κάτι ακόμη που με είχε προβληματίσει από την αρχή της έρευνάς

¹⁷¹ Παπαμαρίνος, ο.π. σελ.154.

¹⁷² Προφορική Μαρτυρία ΣΤ, 7/8/2024

¹⁷³ Προφορική μαρτυρία ΓΤ, ΑΣ, 23/1/2025.

μου. Δυσκολευόμουν να καταλάβω γιατί οι Βωλακιώτες, ενώ πολλοί από αυτούς είχαν ευεργετηθεί από τον Κωνσταντίνο Μαλίκη και μιλούσαν με θαυμασμό για τις γνώσεις και το ήθος του Νίκου, επέτρεψαν η χήρα του Θανάση και τα πέντε ορφανά παιδιά τους να ζουν τρομοκρατημένοι και περιθωριοποιημένοι.

Σύμφωνα με τον ΔΣ, οι Βωλακιώτες ήταν πάντα διχασμένοι σε Βούλγαρους και Έλληνες και «τρώγονταν» μεταξύ τους. Μάλιστα ανέφερε ότι με τη λήξη του Πολέμου το 1944, «πολλοί αθώοι αναγκάστηκαν να φύγουν, ενώ πολλοί ένοχοι παρέμειναν στον Βόλακα». Οι Μαλίκηδες έζησαν υπό καθεστώς τρομοκρατίας, ταλαιπωρημένοι και διωγμένοι και από τους μεν και από τους δε. Στην ερώτησή μου γιατί συνέβαινε αυτό, μου δόθηκε μια απάντηση που ήρθε να επιβεβαιώσει την αρχική μου αμφιβολία σχετικά με το ποιοι είχαν σκοτώσει τον Θανάση Μαλίκη το 1947. Ο ΔΣ, χωρίς να έχει προηγηθεί κάποια αναφορά στον αδελφό του Νίκου, μου είπε ότι ο Θανάσης εξαφανίστηκε από τους δεξιούς. Ως αιτία της «εξαφάνισής» του ανέφερε τη σεξουαλική εκμετάλλευση των γυναικών του χωριού από τους ίδιους ανθρώπους που δολοφόνησαν τον Θανάση. Μου είπε επίσης ότι ακόμη και αν κάποιοι ήθελαν να βοηθήσουν την οικογένεια Μαλίκη, ίσως να μην μπορούσαν εξαιτίας της μεγάλης δύναμης των συγκεκριμένων ανθρώπων και από φόβο μην βρεθούν και οι ίδιοι μπλεγμένοι.¹⁷⁴

Ο ΠΜ ακούγοντας πολλές ιστορίες και συζητήσεις συγχωριανών του κατέληξε στο συμπέρασμα ότι: «Τον Νίκο τον έφαγε το σύστημα και οι συγχωριανοί του».¹⁷⁵ Ένας Μακρονησιώτης έγραψε ότι ο Μαλίκης εκτελέστηκε επειδή δεν είχε κανέναν να τρέξει γι' αυτόν.¹⁷⁶ Ο Μίκης Θεοδωράκης στην αυτοβιογραφία του γράφει για τη μεσολάβηση του θείου του στρατηγού προκειμένου να νοσηλευτεί σε νοσοκομείο μετά τα βασανιστήρια στη Μακρόνησο.¹⁷⁷ Στον φάκελο κοινωνικών φρονημάτων του Λεωνίδα Κύρκου εντοπίστηκαν διαμαρτυρίες για την αναστολή της θανατικής ποινής του το 1952 και την ευνοϊκή μεταχείρισή του για χάρη του πατέρα του, βουλευτή της ΕΠΕΚ.¹⁷⁸ Τα δύο αυτά παραδείγματα επιβεβαιώνουν ότι ο Νίκος Μαλίκης πάλεψε μόνος του ενάντια σε ένα σύστημα εκδικητικό και άδικο και εκτελέστηκε επειδή δεν είχε κανέναν ισχυρό να «τρέξει γι' αυτόν».

¹⁷⁴ Προφορική Μαρτυρία ΔΣ, 29/3/2025.

¹⁷⁵ Προφορική μαρτυρία ΠΜ, 27/2/2025.

¹⁷⁶ Νίκος Μάργαρης, ο.π. σελ.642.

¹⁷⁷ Μίκης Θεοδωράκης, *Οι Δρόμοι του Αρχάγγελου τ. Β*, Αθήνα, Κέδρος, 1986, σελ. 247-248.

¹⁷⁸ Καραμανωλάκης, ο.π. σελ. 132.

Δεκαετίες μετά την εκτέλεσή του ο Νίκος Μαλίκης εξακολούθησε να απασχολεί την τοπική κοινωνία του Βόλακα. Όταν θεσμοθετήθηκε η ονοματοδοσία των σχολικών μονάδων με ονόματα προσώπων που είχαν επηρεάσει τις τοπικές κοινωνίες, στον Βόλακα έγινε πρόταση να δοθεί το όνομα του Νίκου Μαλίκη στο δημοτικό σχολείο του χωριού επειδή ήταν ο πιο μορφωμένος κάτοικός του. Η πρόταση αυτή προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις, καθώς πολλοί Βωλακιώτες δεν συμφωνούσαν να δοθεί το όνομα ενός κομμουνιστή στο σχολείο. Τελικά, για να εκτονωθεί η ένταση μεταξύ των κατοίκων η πρόταση αποσύρθηκε.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Προφορικές μαρτυρίες ΧΜ, 10/10/2024 και ΔΣ, 29/3/2025.

Συμπέρασμα

Κατά τη διάρκεια της έρευνας για την εύρεση στοιχείων για τη ζωή του Νίκου Μαλίκη αρκετές φορές αναρωτήθηκα σε τι ακριβώς θα ωφελούσε η ανάδειξη των πτυχών της ζωής του. Ποιον θα μπορούσε να αφορά η ζωή ενός ανθρώπου που έζησε πριν εβδομήντα χρόνια και πέθανε για ένα όραμα που πολλοί σήμερα θα το χαρακτήριζαν ουτοπικό; Τι θα μπορούσε να συνεισφέρει η πορεία του στην ιστορική έρευνα;

Την απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα την πήρα μέσα από τις συνομιλίες μου με μεγαλύτερους Βολακιώτες, που κάποιοι ήταν σχεδόν συνομήλικοι με τον Μαλίκη, ενώ κάποιοι ήταν μικρότεροί του, αλλά ως παιδιά είχαν αναμνήσεις από τη συγκεκριμένη περίοδο. Αυτό που κυριαρχούσε στις συζητήσεις ήταν η δυσκολία τους να μιλήσουν για τον συγχωριανό τους. Όλοι, χωρίς εξαίρεση, τον θαύμαζαν για την πολυμαθειά του, οι περισσότεροι, ωστόσο, αδυνατούσαν να καταλάβουν τις πολιτικές του επιλογές.

Το πιο συγκλονιστικό, όμως, ήταν ο φόβος που διέκρινε στα μάτια των ηλικιωμένων πια ανιψιών του, των παιδιών του Θανάση, όταν τους ζητούσα να μιλήσουν για τον κομμουνιστή θείο τους, παρόλο που είχαν περάσει εβδομήντα χρόνια από την εκτέλεσή του. Εξίσου αποκαλυπτική ήταν η συγκίνησή τους καθώς μοιραζόμουν μαζί τους στοιχεία που αγνοούσαν μέχρι τότε για τη ζωή του θείου τους. Την ίδια συγκίνηση διέκρινε και στα μάτια των εγγονιών του Θανάση τα οποία βίωσαν, καθώς μεγάλωναν, την αίσθηση του αποκλεισμού και ένιωθαν πολίτες δεύτερης κατηγορίας χωρίς να μπορούν να εξηγήσουν το γιατί.

Παράλληλα, μέσα από την ιστορία του Μαλίκη ήρθε στην επιφάνεια το τραύμα της συστηματικής κακοποίησης των πιο ευάλωτων μελών της τοπικής κοινωνίας, των γυναικών. Το τραύμα αυτό κατέδειξε πως τα πολιτικά πάθη της συγκεκριμένης περιόδου αποτέλεσαν πρόσχημα για να διαπραχθούν, στο όνομα του πατριωτισμού, εκβιασμοί, βιασμοί, δολοφονίες. Τα εγκλήματα αυτά στοίχισαν τη συλλογική μνήμη της κοινότητας του Βόλακα, καθώς οι θύτες ούτε καταγγέλθηκαν ποτέ ούτε οδηγήθηκαν στη δικαιοσύνη, στερώντας έτσι από τους κατοίκους του χωριού τη δυνατότητα της κάθαρσης. Η απαλλαγή

της κοινότητας από την παρουσία τους επήλθε μόνο μετά τον θάνατό τους αφήνοντας όμως πίσω τους ως κληροδότημα την ντροπή και τη σιωπή.

Η ζωή του Νίκου Μαλίκη, συμπυκνώνει μια από τις πιο τραυματικές, αν όχι την πιο τραυματική, περίοδο της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, κατά την οποία οι έννοιες της ελευθερίας, της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης καταπατήθηκαν βάνανυσα. Με την προτροπή ή/και την ανοχή του επίσημου ελληνικού κράτους άνθρωποι εκδιώχθηκαν από τις πατρογονικές τους εστίες και η γλώσσα τους απαγορεύθηκε. Στην προσπάθεια της διατήρησης των προνομίων της καθεστηκυίας αστικής τάξης χιλιάδες εκτοπίστηκαν σε τόπους εξορίας.

Η ασύλληπτη βία που ασκήθηκε στους «αμετανόητους» της Μακρονήσου είχε ως στόχο την εκμηδένιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειάς σε κάθε επίπεδο. Πολλοί δεν άντεξαν και υπέκυψαν στις πιέσεις. Ο Νίκος Μαλίκης, όμως, είχε το σθένος να αναλάβει τη ευθύνη των επιλογών του πληρώνοντας κυριολεκτικά με τη ζωή του, μετά από μια δίκη παρωδία, το δικαίωμα να σκέφτεται διαφορετικά σε μια χώρα που διαχρονικά δυσκολεύεται να αποδεχτεί και να σεβαστεί το διαφορετικό.

Μέσα από τη διερεύνηση αρχείων, προφορικών μαρτυριών και θεωρητικών εργαλείων γύρω από την τραυματική μνήμη, καθίσταται σαφές ότι η σιωπή που περιβάλλει την τύχη του Μαλίκη δεν είναι τυχαία, αποτελεί προϊόν ενός ευρύτερου μηχανισμού λήθης, ο οποίος διαμόρφωσε την ιστορική συνείδηση του ελληνικού κράτους κατά τον Ψυχρό Πόλεμο. Η προσωπική του ιστορία φέρνει στο φως το δίπολο ανάμεσα στη μνήμη και τη λήθη, την ατομική μαρτυρία και την επίσημη ιστοριογραφία.

Η ιστορία του Νίκου Μαλίκη αντιπροσωπεύει όλα όσα προσπάθησε να αποσιωπήσει για δεκαετίες το μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος: τη δράση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και της ΕΠΟΝ, τη Μακρόνησο, τα στρατοδικεία και τις εκτελέσεις λόγω φρονημάτων, το δημοκρατικό έλλειμμα και τον φόβο. Η επαναφορά, επομένως, μιας «σιωπηλής» μνήμης στο προσκήνιο, μπορεί να προσφέρει μια πιο συμπεριληπτική και κριτική θεώρηση του παρελθόντος. Η αναγνώριση περιπτώσεων όπως του Νίκου Μαλίκη δεν στοχεύει μόνο στην αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας, αλλά και στη θεραπεία των συλλογικών τραυμάτων που παραμένουν ανοιχτά, ιδιαίτερα σε κλειστές τοπικές κοινωνίες όπως αυτή του Βόλακα.

Πηγές

Πρωτογενείς Πηγές

Αρχεία

ΓΑΚ Δράμας, Γυμνάσιο Αρρένων Δράμας, Γενικός έλεγχος αποτελέσματος ενιαύσιων εξετάσεων σχολικού έτους 1938-1939.

Ιστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ.

Ληξιαρχείο Δήμου Καβάλας.

Ληξιαρχείο Δήμου Κάτω Νευροκοπίου.

Τακτικό Στρατοδικείο Καβάλας.

Εφημερίδες

Ακρόπολις (Αθήνα), 1947

Θάρρος (Δράμα), 1936, 1945, 1947, 1981

Μακεδονία (Θεσσαλονίκη), 1951

Ριζοσπάστης (Αθήνα), 1945, 1947

Φάρος (Δράμα), 1938

Φως (Θεσσαλονίκη), 1945, 1951

Συνεντεύξεις

ΣΤ, 7/8/2024

ΜΠ, 4/10/2024

ΕΣ, 28/11/2024

ΠΝ, 1/1/2025

ΜΠ, 16/1/2025

ΜΑ, 23/1/2025

ΘΜ, 23/1/2025

ΓΤ, 23/1/2025

ΑΣ, 23/1/2025

ΧΜ, 10/10/2024

ΔΜ και ΕΜ, 27/2/2025

ΔΜ, 9/2/2025

ΑΤ, 10/2/2025

ΑΜ, 12/2/2025

ΜΜ, 26/2/2025

ΠΜ, 27/2/2025

ΔΣ, 29/3/2025

Δευτερογενείς πηγές

Βιβλιογραφία

Αλβανός, Ραϋμόνδος, *Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες. Κράτος και πολιτικές ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2019.

Ανταίος, Πέτρος, *Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ* τ. Α1 και Α2, Αθήνα, Καστανιώτη, 1977.

Άντερσον, Μπένεντικτ, *Φαντασιακές κοινότητες*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997.

Βαρών, Βασάρ, Οντέτ, «Από την ΕΟΝ στην ΕΠΟΝ, 1936-1946 - Μνήμες και βιώματα από δύο νεανικές οργανώσεις», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.) *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2003, σελ. 150-165.

Βαρών, Βασάρ, Οντέτ, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς*, Αθήνα, Εστία, 2009.

Βερβενιώτη, Τασούλα, *Αναπαραστάσεις της Ιστορίας. Η δεκαετία του 1940 μέσα από τα αρχεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού*, Αθήνα, Μέλισσα, 2009.

Βόγλης, Πολυμέρης και Μπουρνάζος, Στρατής, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα τ.2*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009, σελ. 51-81.

Βόγλης, Πολυμέρης, *Η Αδύνατη Επανάσταση*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2014

Γεωργιάδης, Νικόλαος Θ., *Οι αγώνες τη Αριστεράς στην περιοχή της Δράμας*, Δράμα, 2006.

Θεοδωράκης, Μίκης, *Οι Δρόμοι του Αρχάγγελου*, τ. 2, Αθήνα, Κέδρος, 1986.

Καραμανωλάκης Βαγγέλης, *Ανεπιθύμητο παρελθόν*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2023.

Κόκκας, Νικόλαος και Κωνσταντινίδης, Νικόλαος, *Λαϊκά Παραμύθια και Ιστορία του Βόλακα Δράμας*, Θεσσαλονίκη, Σταμούλης, 2006.

Κόκκινος, Γιώργιος, «Η δυναμική της μνήμης και της λήθης στη δημόσια σφαίρα και οι νόμοι για τη μνήμη στη Γαλλία» στο Γ. Κόκκινος-Ε. Λεμονίδου-Β. Αγτζίδης, *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης*, Αθήνα, Ταξιδευτής, 2010, σελ. 11-124.

Κορνήλιος, Μανώλης, «Νίκη και στο φόβο της τρέλας», στο Μακρόνησος, *Ιστορικός τόπος τ. Β*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2003, σελ. 378-385.

Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη Ξανθίπη (επιμ.) *Η βουλγαρική κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2002, ΙΜΧΑ.

Κωστόπουλος, Τάσος, *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2000.

Κωνσταντάρας, Κώστας, *Αγώνες και Διωγμοί*, Αθήνα, 1964.

Λιάκος, Αντώνης, *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*, Αθήνα, Πόλις, 2019.

Λουντέμης, Μενέλαος, *Οδός Αβύσσου αριθμός 0*, Αθήνα, Πατάκης, 2015.

Μάργαρης, Νίκος, *Η ιστορία της Μακρονήσου, τ. Β*, Αθήνα, Δωρικός, 1966.

Μαργαρίτης, Θωμάς, *Δικηγορικός Σύλλογος Δράμας, 100 χρόνια 1914-2014 προσφορά στη Δικαιοσύνη και την κοινωνία της ακριτικής, ηρωικής και μαρτυρικής Δράμας*, Δράμα, ΔΕΚΠΟΤΑ, 2014.

Μπογιατζής, Βασίλης (επιμ.), *Απόστολος Μπογιατζής, Μακρονήσι. Το βιβλίο που ήθελα να αφήσω*, Αθήνα, Πληθώρα, 2019.

Μπουρνάζος, Στρατής, «Το «Μέγα Εθνικόν Σχολείον Μακρονήσου», 1947-1950», στο Συλλογικό, *Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000, σελ.115-145

Νικολακόπουλος, Ηλίας, «Ελεγχόμενη δημοκρατία, από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία», στο Παναγιωτόπουλος Βασίλης (επιμ.) *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000 τ. 9^{ος}*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σελ. 9-46.

Παλαιολογόπουλος, Δημήτρης, *Το Παγκράτι στην Εθνική Αντίσταση 1941-1944*, Αθήνα, Μέλισσα, 2004.

Παπαδόπουλος, Νίκος, «Νίκος Μαλίκης» στο Συλλογικό *Μακρόνησος, Ιστορικός τόπος τ.Γ.* Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2006.

Παπαμαρίνος, Κωνσταντίνος, *Ο Βόλακας και η Ιστορία του*, Δράμα, 2006.

Πασχαλίδης, Βασίλειος, *Η Δράμα 7000 χρόνια*, Δράμα 1997.

Ρήγος, Άλκης, *Τα κρίσιμα χρόνια 1935-1941 τ.Β.* Αθήνα, Παπαζήση, 1995.

Ρόμπου-Λεβίδη, Μαρίκα, *Επιτηρούμενες Ζωές*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2016.

Σακελαρόπουλος, Παναγιώτης, «Ψυχικός Πόνος και Μακρόνησος: Ενδοψυχικές Συγκρούσεις, Διλήμματα και Αδιέξοδα στην Αντιμετώπιση της Εξωτερικής Πραγματικότητας», στο Συλλογικό, *Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000, σελ. 306.

Υφαντής, Δημήτρης, *Μακρόνησος. Όταν η «τρέλα» απέκτησε τοπικό προσδιορισμό*, Αθήνα, Άγρας, 2023.

Φαρσακίδης, Γιώργος, «Σε άνιση μάχη...», Θεσσαλονίκη, 2012.

Φλούντζης, Αντώνης, *Στο κολαστήριο της Μακρονήσου*, Αθήνα, Φιλιππότη, 1984.

Χαραλαμπίδης, Μενέλαος, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012.

Περιοδικά

Δίοδος, Κάξης, Αθανάσιος, «Η Εαμοκρατία στη Δράμα», τεύχος 14, Δράμα, Ιούλιος, 2018, σελ. 4-17.

Μνήμων, Σφήκας Αθανάσιος, «Ο τελευταίος πειρασμός του ΚΚΕ, Ιούλιος 1947» τομ. 14, Αθήνα, 1992, σελ 151-175. <https://doi.org/10.12681/mnimon.179> (τ.π. 25/2/2025)

Διαδίκτυο

Εφημερίδα των Συντακτών, https://www.efsyn.gr/kosmos/latiniki-ameriki-karaibiki/459236_sygklonizei-o-emblimatikos-hose-moyhika-pethaino-o (τ.π. 22/3/2025)

Μπακάλη, Γεωργία, «Η καύση κομμουνιστικών εντύπων στην πλατεία Ελευθερίας, Νοέμβριος 1936», Πύλη της Δράμας, Δράμα, 2025 <https://www.pylidramas.gr/%ce%b7-%ce%ba%ce%b1%cf%8d%cf%83%ce%b7-%ce%ba%ce%bf%ce%bc%ce%bc%ce%bf%cf%85%ce%bd%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%b9%ce%ba%cf%8e%ce%bd-%ce%b5%ce%bd%cf%84%cf%8d%cf%80%cf%89%ce%bd-%cf%83%cf%84%ce%b7%ce%bd-%cf%80/> (τ.π. 21/3/2025)

Σφακιανάκης, Δημήτρης «3-12 Μαρτίου 1935: Η Δράμα σε επαναστατικό παραλήρημα» μέρος Β, Πύλη της Δράμας Δράμα, 2025, <https://www.pylidramas.gr/3-12-%ce%bc%ce%b1%cf%81%cf%84%ce%af%ce%bf%cf%85-1935-%ce%b7-%ce%b4%cf%81%ce%ac%ce%bc%ce%b1-%cf%83%ce%b5-%ce%b5%cf%80%ce%b1%ce%bd%ce%b1%cf%83%cf%84%ce%b1%cf%84%ce%b9%ce%ba%cf%8c-%cf%80%ce%b1%cf%81-2/> (τ.π. 20/3/2025).

Πανεπιστήμιο Πατρών, Ψηφιακή πλατφόρμα του ευρωπαϊκού έργου "Νευροπαιδαγωγική», Λεξικό Ψυχολογίας, Ορισμός της μνήμης <https://elearn.neuropedagogy.upatras.gr/el/topics/definition-of-memory/> (τ.π. 20/2/2025).

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.